ZOZOLALA

tweemaandelijks stripinformatieblad *april / mei 1996* 86

ZozoLala is een onafhankelijk stripinformatieblad, dat tweemaandelijks verschijnt. ZozoLala is gratis voor de klanten van onderstaande stripwinkels. Verantwoordelijke uitgever: Stichting Zet.El

ALKMAAR
BOOKERS & STRIPPERS
Boterstraat 19
1811 HP / 072 - 5121916

ANTWERPEN
BEO
Hopland 15
2000 / 03 - 2332536

BUDDY'S
Meir 125 (1e verd.)
2000 / 03 - 2321631

ASSEN
PLOK. STRIPS EN EH...
Zaagmolen 31 DINGES!
9401 BR / 0592 - 313292

BREDA
FRANKA
Torenstraat 9 (passage)
4811 XV / 076 - 5214153

BRUSSEL
HET B-GEVAAR
Greepstraat 15
1000 / 02 - 131486

DEN HAAG
HAAGSE STRIPSHOP
Wagenstraat 104-c
2512 AZ / 070 - 3634115

PANDA
Frederikstraat 955 - 959
2514 LJ / 070 - 3635950

EINDHOVEN

GENT
HET PAARD VAN TROJE
Langevorststraat 2
4461 JP / 01100 - 214691

GOES
DE STRIPOMAAN
Kardinaal Cardijnstraat 3
1500 / 02 - 3561589

HOGEN
HET GELE TEKEN
Grote Oost 37
1621 BR / 02290 - 218623

LEIDEN
DUMPIE
Nieuwe Rijn 18
2312 JC / 071 - 5126404

MECHELEN
DE STRIPKEVER
Bruulcenter, Bruul 79
2800 / 015 - 217605

DONNER BOEKEN
Lijnbaan 150
3012 ER / 010 - 4132070

ROTTERDAM
't CENTRUM
Korte Singelstraat 20-a
3112 GB / 010 - 4262584

TORHOUT
't STRIPJE
Oostendestraat 32
8820 / 050 - 217182

VENLO
BOLSTER
Grote Kerkstraat 14
5911 CH / 077 - 3544069

ZWOLLE
DE BOEKENHALTE
Assendorperstraat 103
8012 DH / 038 - 4221077

AMSTERDAM
LAMBIEK
Kerkstraat 78
1017 GN / 020 - 6267543

SNOEK
Eerste van Swindenstraat 545
1093 LC / 020 - 6684764

MEKANIK STRIP
Sint Jacobsmarkt 73
2000 / 03 - 2342347

BERGEN OP ZOOM
GILLES DE GEUS
Bosstraat 4 (passage)
4611 NC / 0164 - 247462

BRUGGE
BONTE
Heidelbergstraat 5
8200 / 050 - 383578

DELFT
BUL SUPER
Breestraat 18 - 22
2611 RG / 015 - 2126097

MIEKE'S STRIPTIEK
Chasséstraat 71
2518 RW / 070 - 3650738

WALK IN
Herengracht 11
2511 EG / 070 - 364336

GEEL
ALFA STRIP
Nieuwstraat 12
2440 / 014 - 584380

DE POORT
Nederkouter 137
9000 / 09 - 2253128

GRONINGEN
LAND VAN LANGVERGETEN
Nieuwe Ebbingstraat 19
9712 NC / 050 - 3148540

HASSELT
HET EILAND AMORAS
Lombaardstraat 13-3
3500 / 011 - 235895

LEEUWARDEN
DE BALLOON EXPRESS
Klein Schavernek 4
8911 BV / 058 - 2127997

LEUVEN
GOBELIJN
Mechelsestraat 35
3000 / 016 - 235586

MIDDELBURG
HET PERRON
Sint Janstraat 13
4331 KA / 0118 - 634747

NOORD
Zaagmolendrift 35 t/m 41
3036 JX / 010 - 4664368

SINT TRUIDEN
DE GALLIER
Beekstraat 46
3800 / 011 - 671739

TURNHOUT
TISTJEN DOP
Paterstraat 96
2300 / 014 - 428829

WAREGEM
BLITZ
Stormestraat 147
8790 / 056 - 610158

RICHARD
Rombout Hogerbeetstraat 78
1052 HX / 020 - 68442923

APELDOORN
DE TWEEDE LEZER
Eerste Wormenseweg 102
7331 DK / 055 - 5427202

ARNHEM
DE NOORMAN
Koningstraat 43
6811 DH / 026 - 4420909

BEVERWIJK
MICHEL STRIPS
Zwarte Markt (Hal 6)
(za. & zo.) / 079 - 3310128

DE STRIEP
Katelijnestraat 42
8000 / 050 - 337112

DEN BOSCH
SPIRIT
Hinthamerstraat 90
5211 MS / 073 - 6145530

DEN HELDER
BOEKIE
Reigerstraat 24
1781 VH / 02230 - 612377

DORDRECHT
SJORS
Scheffersplein 1
3311 EJ / 078 - 6142012

GENT
PIERKE
Frans van Rijhovelaan 312
9000 / 09 - 2277086

DE SCHAAR
Serpentstraat 26 - 28
9000 / 09 - 2255091

MODERN PAPIER
Pelsterstraat 20
9711 KL / 050 - 3132521

WONDERLAND
Paardsdemerstraat 17
3500 / 011 - 228200

DE RAT
Voorstreek 83
8911 JL / 058 - 2151600

LEUVEN
GOBELIJN
Mechelsestraat 35
3000 / 016 - 235586

ROTTERDAM
DICK BOS
Junolaan 2
3054 PW / 010 - 4613147

YENDOR
Korte Hoogstraat 16
3011 GL / 010 - 4331710

TILBURG
TOMMY
Nieuwlandstraat 14
5038 SN / 013 - 5358319

UTRECHT
PIET SNOT
Vismarkt 3
3511 KR / 030 - 2318472

STRIP EN LEKTUURSHOP
Oude Gracht 194
3511 NR / 030 - 2334357

28 Pagina's ZozoLala vers van de pers. Ze zijn er weer... met weer dezelfde namen in het kolofon. Een slinkend aantal namen. Helaas. Vandaar onze noodkreet

WIJ WILLEN VERS BLOED !
Dus houd je van strips, heb je een mening én kun je schrijven dat de vonken er (een beetje) vanaf springen, of droom je al langer van een uitdagende administratieve taak bij een non-profit organisatie, twijfel niet langer! Stuur ons een kaartje met jouw ideeën over hoe ZozoLala beter kan en wij nemen contact met je op. We zoeken met name mensen die artikelen willen schrijven. Tegenprestatie: 10.000 dankbare lezers en inspirerende redaktionele begeleiding.

GUN DE ZOZOLALA-REDAKTIE HAAR ZOMERVAKANTIE EN SCHRIJF !

Harde cijfers

De verstokte marxisten onder onze lezers kunnen vol schrik doorbladeren naar het PrikBord *in deze* ZozoLala. *Want wat zien wij daar: een hitlijst in* ZozoLala! ZozoLala gaat kommersjeel!
Nu julie allemaal razend nieuwsgierig naar pagina 20 hebben gebladerd, geven we toe: de nieuwe Z-Lijst ziet er op het eerste gezicht inderdaad zeer gelikt uit. De lijst is dan ook echt gebaseerd op verkoopcijfers. Dat wil zeggen, cijfers die over de kwaliteit van een strip omgeveer net zoveel zeggen als de politieke voorkeur van de stripmaker in kwestie in samenhang met diens schoenmaat. Statistisch héél significant allemaal, maar niet bijster veelzeggend. Sommige slechte strips verkopen goed; sommige briljante albums blijven zelfs in de ramsj nog onverkocht liggen. De meningen over welke strips tot de eerste categorie (populair, maar slecht) en welke de tot de tweede (briljant, maar onverkoopbaar) behoren, zullen altijd verdeeld blijven. Daarvoor is het verband tussen de populariteit en kwaliteit van een strip te wisselvallig. Van ons hoeven jullie bij de Z-Lijst *in ieder geval geen bijgerig "Nummerrrr... één.. één... één...!" geroep te vrezen.*
Waarvoor is de lijst dan wel bedoeld? Allereerst om de hardnekkigste geruchten vond de populariteit van sommige strips op hun waarde te kunnen schatten. Wij willen wel eens weten of de publiekshits van de jaren tachtig nog steeds verkopen. Of welke titels nu bij de uitgevers het geld in het laatje brengen. Wellicht vallen ook trends als manga-mania uit de lijst af te lezen.
Naast deze serieuze reden speelt natuurlijk ook mee dat overzichtslijstjes altijd amusant zijn om te lezen. Niets heerlijker om je druk over te maken dan zo'n overzichtje waar je het altijd nét niet mee eens bent. Om de amusementswaarde van de Z-Lijst *nog te verhogen, tref je bij de lijst ook het opzienbarendste commentaar van de deelnemende winkeliers aan.*

de redaktie

Redaktieadres ZozoLala: Postbus 3145, 5003 DC, Tilburg, Nederland

REDAKTIE: Paul van Gremberghen, Jef Nieuwenhuis, Hans van Soest

LAY-OUT: Toon Dohmen, Gerard Zeegers

VASTE MEDEWERKERS: Peter Boel, Marq van Broekhoven, Anton Damen, Maaike Hartjes, Pieternel de Jager, Inktvis Prutduktie, Mike Marsfelder, Bert van der Meij, Henk Schouten, Karin van Wylick

OOK WERKTEN MEE: Gary Groth, Koen Hottentot, Pascal Lefèvre, Momir Stocic Moki, Bill Watterson

DRUK & AFWERKING: Drukkerij SSN (Nijmegen), Van den Burg Boekverzorging (Weurt)

BIJ DE VOORPLAAT: Illustratie uit The Calvin and Hobbes tenth anniversary book.

ABONNEMENTEN ZIJN MOGELIJK voor één jaar (f 20,00 / BF 370) of voor twee jaar (f 33,00 / BF 600). Belgische CJP-houders betalen per jaar BF 320, of per twee jaar BF 500.

ABONNEMENTEN GAAN IN na storting van het totaalbedrag op Postbank giro 3253937 (NL) of Postgirorekening 000 - 1648405&4 (B) t.n.v. Stichting Zet.El te Tilburg o.v.v. je eigen adres en evt. je CJP-nummer.

Copyright 1998 bij Stichting Zet.El. Overname van artikelen, strips, of illustraties enkel in overleg met de uitgever.

OPLAGE: 7.000 exemplaren
ISSN: 1382 - 8630

Het grote gelijk van een kleine etterbak

Calvin and Hobbes

Men neme een jongetje van zes, zijn pluche tijger, zijn ouders, buurmeisje, een onderwijzeres en men heeft de ingrediënten van de grappigste Amerikaanse dagstrip van allemaal. En dat al meer dan tien jaar lang. Inmiddels is het meer dan een decennium geleden, dat auteur Bill Watterson er na veel moeite in slaagde zijn strip te verkopen aan Universal Press Syndicate, waarna Calvin en Hobbes voor het eerst hun opwachting maakten in een beperkt aantal Amerikaanse kranten. Het was het begin van een wereldwijd - en welverdiend - sukses. Nu, ruim tien jaar later, is de strip nog altijd niet over het hoogtepunt heen.
De dagstrips zijn vanaf het begin tevens gebundeld in twee reeksen met boekuitgaven. Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan, bracht de Amerikaanse uitgever Andrews and McMeel een speciaal boek uit met de weinig fantasievolle titel The Calvin and Hobbes tenth anniversary book. *Het album bevat een selektie van de meest geslaagde en karakteristieke* Calvin and Hobbes*-afleveringen. Wat het met name interessant maakt, is het erin opgenomen uitgebreide commentaar van Watterson zelf, waarin de auteur zijn visie geeft op zijn eigen strip. Het hierna volgende artikel is een uittreksel van dit commentaar, waarin Watterson onder andere diverse personages uit de strip van een achtergrond voorziet en uitlegt waarom er zo weinig* Calvin and Hobbes*-prullaria te koop is.*

Merchandising van populaire stripfiguren bestaat al sinds het begin van de strip, maar is tegenwoordig populairder dan ooit tevoren. Afgeleide produkten als poppen, T-shirts en televisieseries kunnen een strip in een goudmijn veranderen. Iedereen kijkt uit naar de volgende *Snoopy* of *Garfield* en Calvin and Hobbes werden daarvoor als de volmaakte kandidaten gezien. Hoe meer ik er echter over nadacht, hoe minder het me aanstond. Ik heb vijf jaar lang moeten vechten tegen de druk van mijn syndicaat om mijn schepping te verkopen.

In dit tijdperk van schaamteloze commercie worden mijn bezwaren tegen merchandising niet algemeen gedeeld. Voor veel tekenaars is de strip op zichzelf al een commercieel produkt, zodat ze merchandising als een natuurlijke uitbreiding van hun werk beschouwen. De meeste mensen vragen zich af, wat er verkeerd aan is stripfiguren uit te brengen op kalenders en koffiemokken. Wanneer mensen dat spul willen kopen, waarom zou je het hen dan niet aanbieden?
Ik heb er verschillende problemen mee. Allereerst denk ik, dat merchandising het origineel meestal naar beneden haalt. Wanneer stripfiguren op eindeloos veel produkten staan afgebeeld, raakt het publiek er onvermijdelijk door verveeld en geïrriteerd. In de tweede plaats doen die commerciële produkten zelden recht aan hoe een strip werkt. Een woordenrijke strip, die uit verschillende stroken bestaat en uitgediepte personages kent, laat zich niet samenpersen tot een plaatje op een koffiemok, zonder de aard van de strip geweld aan te doen. Ik wil niet, dat een tekenfilmstudio Hobbes een stem geeft, of dat een wenskaartenfirma Calvin gebruikt om mensen een prettige verjaardag te wensen. *Calvin and Hobbes* is bedacht als een strip en meer hoeft het voor mij niet te zijn. In de derde plaats is voor merchandising een aantal assistenten nodig, die het eigenlijke werk doen. De tekenaar wordt zo een ploegbaas, die verantwoordelijkheden delegeert en het toezicht houdt over produkten die hij niet zelf creëert. Sommige tekenaars vinden dat niet erg, maar ik ben gaan tekenen om strips te maken en niet om aan het hoofd te staan van een eigen groep bedrijven. Ik ben erg trots op het feit, dat ik elk woord zelf schrijf, elke lijn zelf teken en elke zondagsaflevering zelf inkleur. Ik denk dat dat de enige manier is om het vakmanschap in stand te houden en de strip persoonlijk te houden.
Buiten dit alles om, ligt een diepere vraag: die van de verminking van de integriteit van een strip. Alle strips moeten vermaak bieden, maar bij sommige strips schuilt er een diepere bedoeling achter de grappen. Tekenaars die als auteurs serieus genomen willen worden, terwijl ze hun personages gebruiken om boxershorts te verkopen, houden zichzelf voor de gek. Wanneer een tekenaar zijn personages uitbaat, is het niet

langer zijn taak een oorspronkelijk bedenker te zijn, maar om zijn personages winstgevend te houden. Zijn personages worden "beroemdheden", waar bedrijven en produkten op steunen, en die omstreden onderwerpen uit de weg gaan en zeggen wat ze betaald worden te zeggen. Zo'n strip heeft geen ziel. Ze verliest haar integriteit en daarmee haar diepere betekenis.
Mijn strip gaat over kleine waarheden, de magie van de verbeelding en het bijzondere van bepaalde vriendschappen. Wie zou nog geloven in de onschuld van een klein kind en z'n tijger, wanneer ze hun populariteit in klinkende munt zouden omzetten door veel te dure hebbedingetjes, die niemand nodig heeft, te verkopen?
Naarmate *Calvin and Hobbes* populairder werd, had ik er ongelukkigerwijs steeds minder over te zeggen. Nog voordat de strip een jaar oud was, ontving ik merchandising-voorstellen. De druk om er geld uit te slaan, is sindsdien alleen groter geworden. Het ging om bakken met geld. Miljoenen en miljoenen dollars konden met slechts enkele handtekeningen worden verdiend. Syndicaten zijn nu eenmaal bedrijven en geen enkel bedrijf laat dergelijke kansen zonder slag of stoot voorbij gaan. Helaas had ik een contract getekend, waardoor mijn syndicaat alle exploitatierechten over *Calvin and Hobbes* verkreeg tot in de volgende eeuw. Aangezien het praktisch onmogelijk is een krantenstrip te slijten zonder tussenkomst van een syndicaat, heeft een onbekende tekenaar weinig te kiezen. Universal wilde mijn strip niet hebben, als ik de merchandising-rechten niet had afgestaan. Op dat moment heb ik er niet zo bij stil gestaan. Twee andere syndicaten hadden *Calvin and Hobbes* al afgewezen en ik maakte me meer zorgen over de gevolgen wanneer de strip zou mislukken, dan over de gevolgen wanneer de strip zou aanslaan. Gretig vanwege de kans om mijn werk te publiceren, heb ik het contract getekend. Ik had geen juridisch verweer om het syndicaat de merchandising te beletten. Ze gaven er de voorkeur aan dat ik mijn medewerking zou verlenen, maar nodig was dat niet. Naarmate het om hogere bedragen ging, werden onze discussies grimmiger.
Toen de strip vijf jaar bestond, was het geschil zo hoog opgelopen dat ik ermee wilde kappen. Als ik niet kon bepalen waar *Calvin and Hobbes* voor stond, dan had de strip geen waarde voor me. Mijn contract was zo eenzijdig, dat Universal me dan had kunnen vervangen door andere auteurs, maar het syndicaat bleek toen bereid opnieuw over mijn contract te onderhandelen. Ik kreeg de exploitatierechten terug en ik doe niet aan merchandising.

Ook heb ik dankbaar gebruik gemaakt van het aanbod van Universal om twee keer negen maanden rust te nemen. Omdat ik dat binnen drie jaar deed, werd ik als luie tekenaar beschouwd. Garry Trudeau (*Doonesbury*, red.) en Gary Larson (*The far side*, red.) waren al voor mij een tijdje met hun strips gestopt. Sommige tekenaars hebben dat openlijk afgekeurd als zijnde overbodig en gemakzuchtig. Ik vind dat vreselijk aanmatigend. Sommige tekenaars kunnen aan hun eigen kwaliteitseisen voldoen en toch elke dag rond het middaguur op de golfbaan staan, maar dat geldt niet voor iedereen. Ik vind dat iedereen die creatief bezig is, regelmatig wat vrije tijd gegund moet worden om de batterijen weer op te laden en andere dingen te doen.

's Zondags drukken de kranten strips in kleur af. Voor de indeling van die kleurenstrips gelden strenge eisen, zodat de kranten zoveel mogelijk zelf kunnen uitmaken hoe ze worden geplaatst. De zondagstrip moet uit drie stroken bestaan en beslaat dan een halve krantenpagina. De meeste kranten voelen er niet veel voor om een strip zo groot af te drukken en laten de bovenste strook weg, zodat hij nog maar een derde van de pagina in beslag neemt. Omdat je als tekenaar niet weet of de lezers de bovenste strook te zien krijgen, moet je er een weggevertje van maken, dat weinig met de rest van de strip van doen heeft.
Krantenredakties kunnen de strip nog verder verkleinen door er twee lange stroken van te maken en die onder elkaar op een kwart pagina af te drukken. De middelste strook moet dan in tweeën geknipt kunnen worden.
Tot in de jaren veertig waren de strips op zondag vaak een hele pagina groot. Het is volgens mij geen toeval, dat juist die tijd de *"golden age of comics"* was. Door alle beperkingen moest ik vaak schrappen in de dialogen of de tekeningen eenvoudiger maken, zodat ze in het verplichte stramien pasten. Het zat me dwars dat ik zonder alle beperkingen een betere strip zou kunnen maken, dus stelde ik voor dat te veranderen. Universal stemde er mee in mijn strip uitsluitend als een halve pagina aan te bieden. Ik was dolenthousiast, maar ze waarschuwden me dat veel kranten zouden afhaken, wanneer ze mijn werk niet meer konden verknippen of verkleinen. We hielden er rekening mee dat de helft van de zondagsedities zou opzeggen, maar ik vond het verlies aan inkomsten opwegen tegen de mogelijkheid om eindelijk eens uit te kunnen pakken. Mijn syndicaat kreeg gelijk: een aantal redakteuren was woedend. Ze gooiden vertegenwoordigers van het syndicaat hun kantoor uit en dreigden helemaal met *Calvin and Hobbes* te stoppen. Ze vroegen zich af, welke belachelijke eisen ik hierna zou gaan stellen. Zolang zij ervoor betaalden, moest de strip aan hun eisen voldoen en niet aan de mijne. Ik zou wereldvreemd zijn en mijn ego zou geen grenzen kennen. Ze beweerden dat andere populaire strips zouden moeten verdwijnen om ruimte te maken voor de mijne. Een aantal tekenaars viel hen daarin bij. Het viel mij tegen, dat geen van die bezwaren iets te maken had met de grafische eisen die een strip stelt. Ook vond ik het vreemd dat niemand de moeite nam aan de lezers te vragen, wat zij van de grotere zondagsafleveringen van *Calvin and Hobbes* vonden.

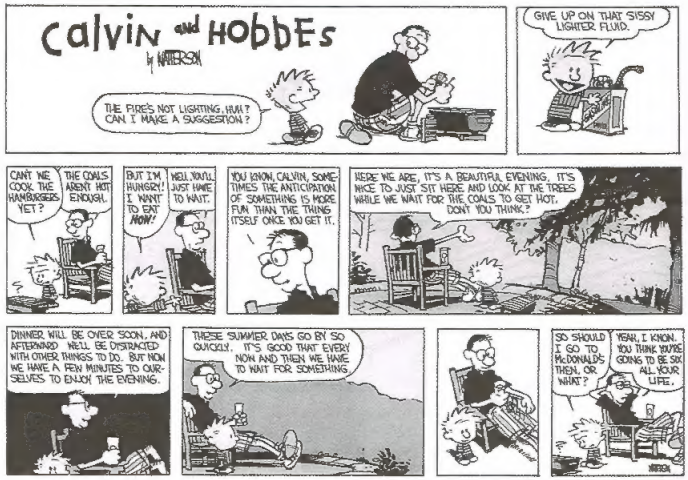
Calvin and Hobbes
by Watterson
THE FIRE'S NOT LIGHTING. HUH? CAN I MAKE A SUGGESTION?
GIVE UP ON THAT SISSY LIGHTER FLUID.
CAN'T WE COOK THE HAMBURGERS YET?
THE COALS AREN'T HOT ENOUGH.
BUT I'M HUNGRY! I WANT TO EAT NOW!
WELL YOU'LL JUST HAVE TO WAIT.
YOU KNOW, CALVIN, SOMETIMES THE ANTICIPATION OF SOMETHING IS MORE FUN THAN THE THING ITSELF ONCE YOU GET IT.
HERE WE ARE, IT'S A BEAUTIFUL EVENING, IT'S NICE TO JUST SIT HERE AND LOOK AT THE TREES WHILE WE WAIT FOR THE COALS TO GET HOT. DON'T YOU THINK?
DINNER WILL BE OVER SOON, AND AFTERWARD WE'LL BE DISTRACTED WITH OTHER THINGS TO DO. BUT NOW WE HAVE A FEW MINUTES TO OURSELVES TO ENJOY THE EVENING.
THESE SUMMER DAYS GO BY SO QUICKLY. IT'S GOOD THAT EVERY NOW AND THEN WE HAVE TO WAIT FOR SOMETHING.
SO SHOULD I GO TO MCDONALD'S THEN, OR WHAT?
YEAH, I KNOW. YOU THINK MAYBE GOING TO BE SIX ALL YOUR LIFE.

De golf van onwil deed Universal besluiten tot een compromis: de zondagstrip wordt nu aangeboden als een halve pagina en als een sterke verkleining daarvan. Dat viel me tegen, maar het hield me vrij van alle beperkingen van voorheen. Uiteindelijk zegden slechts weinig kranten op, maar kozen er veel voor de sterk verkleinde versie. Desondanks kan ik nu veel meer doen dan vroeger. Ik kan nu grote tekeningen maken of wel twintig kleintjes en dat biedt nieuwe mogelijkheden. Ik maak tegenwoordig veel tekstloze zondagstrips, omdat de plaatjes eindelijk voor zichzelf spreken. Ik denk dat ik er Calvins wereld levendiger door heb kunnen maken en boeiender om naar te kijken.

Calvin is vernoemd naar Calvijn, de zestiende-eeuwse theoloog die in lotsbestemming geloofde. De meeste mensen nemen aan dat Calvin is gebaseerd op een zoon van me, of dat hij voortkomt uit mijn jeugdherinneringen. Ik heb echter geen kinderen en als kind was ik nogal stil en braaf; bijna het tegenovergestelde van Calvin. Een van de leuke dingen van Calvin vind ik juist, dat ik het vaak niet met hem eens ben.

Calvin is autobiografisch in die zin, dat hem de zelfde onderwerpen bezig houden als mij, al weerspiegelt Calvin daarbij meer mijn volwassenheid dan mijn kindertijd. Als Calvin ergens mee worstelt, doe ik dat zelf vaak ook. Ik vermoed dat de meesten van ons ouder worden zonder echt volwassen te worden en dat in elke volwassene diep van binnen (en soms niet zo diep) een kleine donderstraal zit, die altijd z'n zin wil krijgen. Ik gebruik Calvin als uitlaatklep van mijn eigen volwassenheid, om nieuwsgierig te blijven naar de echte wereld, om de spot te drijven met m'n eigen obsessies en om de menselijke aard te becommentariëren. Ik zou Calvin niet in huis willen hebben, maar op papier helpt hij me mijn leven op een rijtje te zetten.

Hobbes is vernoemd naar de zeventiende-eeuwse filosoof met een sombere kijk op de mensheid. Hobbes bezit een geduldige waardigheid en gezond verstand, net als de meeste andere dieren die ik ken. Hobbes is sterk geïnspireerd op een van mijn katten; een grijsgestreepte die Sprite heette. Sprite stond niet alleen model voor het langgerekte lijf en de gezichtsuitdrukkingen van Hobbes, maar ook voor zijn persoonlijkheid. Ze was goedaardig, intelligent en enthousiast in het naar je toe sluipen en op je af springen. Het idee dat Hobbes Calvin bij de voordeur begroet, terwijl hij op volle snelheid door de lucht klieft, komt van Sprite.

Zoals bij de meeste dieren, volgt de humor uit hun menselijke gedrag. Hobbes loopt rechtop en kan praten, maar toch probeer ik zijn katachtige kant in stand te houden, zowel in zijn lichaamshoudingen als in zijn gedrag. Zijn terughoudendheid en tact lijken mij erg katachtig, net als zijn nauwelijks verborgen trots niet menselijk te zijn.

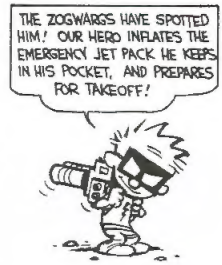

Het zogenaamde trucje van mijn strip - de twee versies van Hobbes - wordt soms verkeerd begrepen. Ik zie Hobbes niet als een pop, die als door een wonder tot leven komt als Calvin erbij is en ook niet als het produkt van Calvins verbeelding. De aard van Hobbes' bestaan interesseert me niet. Calvin ziet Hobbes op zijn manier en alle anderen zien Hobbes op hun manier. Ik toon twee versies van de werkelijkheid, die beide voor elk van de betrokkenen volkomen duidelijk zijn. Ik denk dat het in het leven ook zo werkt. Niemand van ons ziet de werkelijkheid op precies de zelfde manier als een ander. In de strip laat ik dat letterlijk zien. Hobbes heeft meer te maken met het subjektieve van de werkelijkheid dan met pluche beesten die tot leven komen.

Calvins ouders heb ik nooit namen gegeven, omdat ze in de strip alleen van belang zijn als de vader en de moeder van Calvin. Het gerucht gaat, dat Calvins vader een zelfportret zou zijn. Nu zit in al mijn personages iets van mezelf, dus in die zin klopt dat wel, maar Calvins vader is gedeeltelijk ook een satire op mijn eigen vader. Zo'n beetje elk stripje over hoe goed afzien is voor je karakterontwikkeling, is een woordelijke copie van mijn vaders uitleg waarom we tijdens het kamperen uitgeput, hongerig en verdwaald waren en sterven van de kou. Na 25 jaar zijn die dingen veel grappiger dan toen.

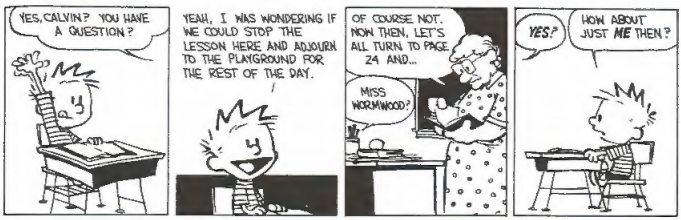
YES, CALVIN? YOU HAVE A QUESTION?
YEAH, I WAS WONDERING IF WE COULD STOP THE LESSON HERE AND ADJOURN TO THE PLAYGROUND FOR THE REST OF THE DAY.
OF COURSE NOT. NOW THEN, LET'S ALL TURN TO PAGE 24 AND...
MISS WORMWOOD?
YES?
HOW ABOUT JUST ME THEN?

Suzie Derkins is ijverig, ernstig en slim, zo'n meisje waar ik op school verliefd op was en waar ik uiteindelijk mee ben getrouwd. Ik denk dat Calvin een zwak voor haar heeft, wat hij uit door haar te plagen. Suzie blijft daar redelijk onbewogen en afstandelijk onder, wat Calvin aanspoort nog gekker te doen. Ze begrijpen geen van beiden waarom ze zo doen, maar dat geldt waarschijnlijk voor de meeste verhoudingen.

Zoals enkele lezers reeds vermoedden, is Calvins onderwijzeres, Miss Wormwood, vernoemd naar de duivelsleerling in C.S. Lewis' *The screwtape letters*. Ik heb erg veel medelijden met haar. We zien aanwijzingen dat ze uitziet naar haar pensionering, dat ze teveel rookt en teveel pillen slikt.

Spaceman Spiff is meer dan tien jaar ouder dan *Calvin and Hobbes*. Zijn geschiedenis gaat terug tot een strip, die ik op school voor de Duitse les tekende en die *Raumfahrer Rolf* heette. Later heb ik hem Spaceman Spiff gedoopt en werd het de eerste strip, die ik aan kranten heb aangeboden. Spiff was een kleine schreeuwlelijk met een Chaplin-snorretje, een vliegende motorbril en een sigaar. De strip werd natuurlijk overal geweigerd. Jaren later, toen ik met Calvin begon, had ik eindelijk weer een gelegenheid om Spiff opnieuw op te voeren. Toen ik een kind was has ik grote belangstelling voor het Apollo-projekt en daarom is Calvin ook gefascineerd door ruimtereizen. Spaceman Spiff drijft ook een beetje de spot met *Flash Gordon*. Die strip kende zo'n gezwollen taalgebruik, dat ik Spiff zijn heldendaden laat beschrijven in een vergelijkbare vloed van superlatieven.
De verhaalsmogelijkheden van de Spiff-strips zijn beperkt, maar ik blijf ermee door gaan omdat ze zo leuk zijn om te tekenen. Vooral in de zondagstrips bieden de planeten en monsters veel grafische mogelijkheden. De meeste buitenaardse landschappen zijn afgeleid van de bergkloven en woestijnen in het zuiden van Utah. Die plek is vreemder en spectaculairder dan alles wat ik tot nog toe heb kunnen verzinnen. Net als alle andere fantasieën van Calvin, biedt Spaceman Spiff me de gelegenheid een afwijkende strip te tekenen, als ik even los wil komen van *Calvin and Hobbes*.

Er zijn drie strips, die me enorm geïnspireerd hebben: *Peanuts* van Charles Schulz, *Pogo* van Walt Kelly en *Krazy Kat* van George Herriman. Die strips zijn erg verschillend, maar hebben me laten ontdekken wat met een strip mogelijk is.
Een van de eerste dingen die ik las, waren *Peanuts*-boekjes. Zodra ik die zag, wist ik dat ik striptekenaar wilde worden. Ik werd onmiddelijk gegrepen door de platte, karige tekeningen, de eerlijkheid van de kinderlijke onzekerheden en de bizarre, eigen wereld van Snoopy. Ik had toen nog niet door hoe vernieuwend dat allemaal was; ik begreep alleen dat het een gevoel voor humor en waarheid bevatte, dat in andere strips ontbrak. Wanneer ik die oude boekjes herlees, verbaast het me hoe melancholiek die strip in de jaren zestig was. Geen enkele andere strip speelt zich af in een wereld, die zo medogenloos wreed en harteloos is. Charlie Browns zelfmarteling tegen een achtergrond van onophoudelijke mislukkingen is grappig op een bittere, hopeloos trieste manier. Het belangrijkste wat ik van *Peanuts* heb geleerd, is dat een strip een emotionele kant kan hebben en de grote dingen van het leven kan bespreken op een gevoelige, schrandere wijze.
Pogo is in sommige opzichten het tegenovergestelde van *Peanuts*. Waar *Peanuts* een visueel karige strip is over persoonlijke onzekerheden, is *Pogo* weelderig getekend, bombastisch en druk. De dialogen zijn een mengelmoes van dialekt, woordspelingen en onzin. *Pogo* heeft een vaart en een sfeer, die misschien nooit meer geëvenaard zal worden.
De meeste bewondering heb ik tegenwoordig echter voor *Krazy Kat*. Die strip is eerder poëtisch dan grappig.

Krazy Kat heeft een ondefinieerbare charme. Alles aan die strip is eigenaardig en bijzonder: de prachtige, schetsmatige tekeningen, de sobere landschappen van Arizona en de bizarre verzameling van Spaans, bargoens, woordspelingen, dialekt en verkeerde uitspraak, waaruit de dialogen bestaan. Het bijzondere van de strip zit 'm wat mij betreft niet zozeer in wat er gezegd wordt, maar in hoe het gezegd wordt. Andere tekenaars en kunstenaars hebben me eveneens geïnspireerd, maar deze drie strips hebben mijn ideeën gevormd over wat een strip kan zijn. Ze hebben alledrie meerdere niveaus. Ze zijn amusant, maar gaan tegelijkertijd ook over de belangrijke dingen van het leven. Het belangrijkst is nog wel, dat ze elk een afspiegeling zijn van een unieke, persoonlijke kijk op de wereld.

Ik denk, dat ik heb leren schrijven om van mijn tekeningen te kunnen leven. Mensen vragen altijd, hoe tekenaars aan hun ideeën komen. Af en toe heb ik een idee in m'n hoofd waar ik het over wil hebben. Als dat niet het geval is, probeer ik te bedenken wat ik graag wil tekenen. Ik zit graag buiten als ik schrijf, deels omdat het dan minder op werken lijkt en deels omdat er buiten torretjes, vogels en stenen zijn, die me op een idee kunnen brengen. Soms schrijf ik verschillende strips op één namiddag; soms helemaal niets.
Wanneer ik een onderwerp te pakken heb, kijk ik er door Calvins ogen naar. Calvins karakter schrijft een waaier van mogelijke reakties voor, dus volg ik hem gewoon op de voet en kijk wat hij doet. In wezen schrijven mijn personages hun eigen kopij. Ik breng ze in een bepaalde situatie en luister naar ze. Een zinnetje voor Hobbes past niet bij Calvin of Suzie, omdat Hobbes anders reageert en zich anders uitdrukt. Vrijwel alle humor in de strip vloeit voort uit de verschillende karakters van de personages.
Mijn ideeën schrijf ik in een schoolschrift. Ik ben lang in de weer met de teksten. Ik schrijf met potlood en verbruik in een alarmerend tempo gummetjes.
Vervolgens maak ik een krabbel van de figuurtjes en leg het een paar dagen weg. Daarna kan ik het frisser en objektiever bekijken en kan ik het evalueren. Soms moeten de teksten beter en streep ik het helemaal door. Ik heb hele verhalen - weken van werk - weggegooid, die ik niet goed vond. Als ik tegen de deadline aanzit, wordt dat natuurlijk een luxe. Ik probeer dan ook ver vooruit te schrijven. Als ik er een stuk of dertig heb, laat ik ze aan m'n vrouw lezen. Zij is een vrij betrouwbare lachmeter. Nadat ik de zwakke afleveringen heb gewijzigd of geschrapt, ga ik de leuke inkten.
In één dag inkt ik steeds zes dagstrips of één zondagstrip. In het algemeen zet ik zo min mogelijk in potlood. Zo blijft het inkten leuk en spontaan, omdat ik dan niet simpelweg potloodlijnen volg. De zondagstrips moeten ook worden ingekleurd. Dat is nogal tijdrovend en saai, maar omdat de kleuren een wezenlijk element zijn, vind ik het belangrijk dit zelf te doen. De kranten kennen 125 kleuren, alsmede de mogelijkheid om kleuren in elkaar over te laten lopen. Dat geeft een heel aardig palet, al zou ik graag meer lichte kleuren hebben. Elke kleur heeft een nummer. Ik kleur op een losse folievel in, waarbij ik de daarmee corresponderende nummers aangeef. Dan gaat het naar een bedrijf dat er kleurennegatieven van maakt voor de drukkers.
Nadat ik een partij heb geïnkt en ingekleurd, stuur ik ze naar het syndicaat. Daar worden ze door een redakteur gecontroleerd op spelling en wordt er tevens gekeken of er niets aanstootgevends in staat. Ze plakken er een copyrightsticker op en sturen het naar de geabonneerde kranten. Vervolgens begin ik weer met schrijven.

Ons bereikte het bericht, dat Bill Watterson onlangs (opnieuw) en wellicht definitief met *Calvin and Hobbes* gestopt zou zijn. Bij het ter perse gaan van deze *ZozoLala* hebben we dat bericht nog niet kunnen verifiëren.

The Calvin and Hobbes tenth anniversary book verscheen bij uitgeverij Andrews and McMeel. ISBN 0-8362-0438-7 (slappe kaft)/ 0-8362-0440-9 (harde kaft)
Vertaling en bewerking: Paul van Gremberghen

SPERMINATOR

VROUWEN GETEKEND DOOR DE VREDE

Anti War Action Foundation. Dat was de naam waaronder de 28-jarige ex-Joegoslaaf Momir Stosić Moki ruim een jaar geleden het benefietalbum Signed by war *uitbracht (zie* ZozoLala 78). *Inmiddels is de oorlog in ex-Joegoslavië officieel beëindigd. „Nu staat AWA niet meer voor Anti War Action, maar voor After War Action," zegt Moki droogjes. Maar ook After War Action blijft broodnodig, daar is Moki van overtuigd.*

„Officieel is het nu vrede in het voormalig Joegoslavië," beaamt Moki *„maar ik ben niet zo optimistisch. Geen van de drie republieken heeft een regering die ik democratisch zou willen noemen. Wat dat betreft ziet de toekomst er niet rooskleurig uit. Ook economisch niet: de rijken zullen rijker worden en de armen alleen maar armer. Ik zie de situatie in het voormalig Joegoslavië als een open wond, die veel tijd zal vragen om te genezen."*

Aan dat genezingsproces wil Moki met AWA een bescheiden bijdrage leveren. Ruim een jaar geleden kondigde hij in *Signed by war* al het *Woman against the war*-project aan. Begin april ligt het eindresultaat van die plannen eindelijk in de winkels onder de welluidende titel *Sperminator*. Voor die tijd brengt AWA een poster uit met een strip van de hand van drie Nederlandse (Inktvis Prutduktie, Marcel Ruijters en Peter Pontiac) en drie Servische stripmakers (Wostok, Aleksander Zograf en Leo fon Punkerstein), waarvoor elke stripmaker één strookje leverde. Het is een satirische strip over een strandje waar zogezegd de *wrede* heerst. De stripposter zal in alle grote Servische steden worden verspreid als het tastbare bewijs van het feit dat niet iedereen in het buitenland tegen Servië samenspant, zoals de Servische regering haar bevolking wil doen geloven. In Nederland zal hij los verkocht worden.

De poster is een gelegenheidsproject. Waar het AWA de komende tijd om gaat, is *Sperminator*. Deze zo subtiele titel, die suggereert dat The Terminator als mannenfantasie niet alléén te maken heeft met technologie maar ook met dieper liggende driften, maakt meteen duidelijk dat het gaat om een aanklacht. Een aanklacht tegen de mannelijke machtswellust en agressie, die zwakkeren, vrouwen en kinderen tot willoze slachtoffers degradeert. Deze mannelijke *power trip* is volgens Moki in ex-Joegoslavië nog steeds actueel, ook al is het vredesakkoord inmiddels getekend. *„Vrouwen zijn er nu nog steeds kwetsbaar. Van de overheid hoeven ze weinig bescherming te verwachten. Wanneer vrouwenrechten worden geschonden, geven de regeringen alleen elkaar de schuld en gebeurt er niets. Ondertussen keren steeds meer oorlogshelden met hun verleden terug naar huis,"* vervolgt Moki met gepast cynisme.

Een aantal mensen die hun aanklacht in stripvorm laten horen, kennen we nog uit *Signed by war*: Lian Ong, Marcel Ruijters, Jan Bosschaert, Peter Kuper, Edmond Baudoin, Daniel Zezelj en Peter Pontiac, om de bekendsten te noemen. Daar sluiten zich in *Sperminator* nog meer stripmakers bij aan, zoals Don Lawrence, Willem Vleeschouwer, Hein de Kort, Roberta Gregory, Eric Schreurs en Joost Swarte. Net als bij *Signed by war* had iedere deelnemer volledige artistieke vrijheid bij zijn of haar invulling van het thema, vrouw en oorlog. Naast strips kent *Sperminator* ook een tekstgedeelte met informatie over de twee vrouwenorganisaties die een deel van de opbrengst van het album zullen krijgen en een volledig rapport van Amnesty International, *Rape and abuse of women's rights in former Yugoslavia*. Om een breder publiek aan te spreken, hoort bij *Sperminator* ook een gelijknamige cd met speciaal voor de gelegenheid geschreven muziek van onder andere Bettie Serveert, Dog Faced Hermans, The Ex, Dead Moon en The Selecter.

Tijdens het werk aan *Signed by war* stuitte Moki op weerstand van de Kroatische Unie van Stripmakers, die het project weigerde te vertrouwen. De acht Kroatische stripmakers die toch in *Signed by War* te vinden waren, deden dat uitdrukkelijk op persoonlijke titel, zonder medewerking van de Unie. Na het verschijnen van het album erkende de Unie dat ze te wantrouwig was geweest en zegde ze haar verzet tegen AWA op. Dat beschouwde Moki destijds als een van de positiefste resultaten van *Signed by war* tot dan toe. Aan *Sperminator* doet nu inderdaad een grotere groep Kroaten mee, een eerste tastbaar succesje van de inspanningen van AWA. Daarnaast heeft de *Signed by war*-tentoonstelling in het Sloveense Ljubljana tot resultaat gehad dat Kroatische, Servische en Sloveense stripmakers voor het eerst sinds tijden weer contact met elkaar hadden, wat ook positief nieuws genoemd mag worden. Ook financieel heeft *Signed by war* haar waarde inmiddels bewezen. De voorlopige opbrengst is zo'n vier en een half duizend gulden. Met dit geld zijn al twee nummers van het Sloveense *Stripburger* gefinancierd, een blad waarin werk van Slovenen naast dat van Kroaten, Serven en anderen staat. Twee Kroatische fanzines zullen binnenkort worden geholpen.

„Over het resultaat van Signed by war *ben ik voor negentig procent tevreden,"* vat Moki samen. *„Jammer genoeg is het vooralsnog niet gelukt om in Frankrijk, Engeland of Amerika interesse te krijgen. Tot twee keer toe heb ik de expositie in Angoulême aangeboden, steeds zonder resultaat. Ook in het voormalig Joegoslavië is* Signed by war *niet zo vaak te zien geweest als aanvankelijk de bedoeling was.*
Wel ben ik er erg tevreden over dat Nederlanders als Lian Ong en Inktvis Prutduktie in Stripburger *hebben kunnen publiceren en dat mensen als Aleksander Zograf, Wostok en Jacob Klemencic met hun werk terecht konden in* Zone 5300. *De initiatiefnemer van* Formaline, *Peter van Laarhoven, heeft bovendien erkend dat zonder* Signed by war *nooit zoveel Joegoslaven in zijn boek zouden zijn opgenomen."*

In een paar jaar tijd is AWA van een bescheiden vredesproject uitgegroeid tot een spannend subcultureel knooppunt, dat striplezers en muziekliefhebbers, mannen en vrouwen, binnenlanders en buitenlanders bij elkaar brengt. Met als resultaat dat we aan de vooravond lijken te staan van een hele reeks verrassende internationale culturele kruisbestuivingen. In meerdere opzichten een hoopgevend vooruitzicht.

Toon Dohmen

ACACIALAAN

Koen Hottentot (27) geldt als een van de grootste talenten binnen de groep van jonge auteurs die momenteel het Nederlandse stripfirmament bestormt. Dit talent uit zich niet in experimentele avant-garde, maar in vlot lezende humorstrips in de beste traditie van het klassieke beeldverhaal. De vergelijking met het werk van een tekenaar als Gotlib dringt zich op, wanneer zijn werk wordt bekeken. Zowel Hottentots absurde gevoel voor humor als zijn tekenstijl lijken aan die van Gotlib verwant. Maar er zijn slechtere auteurs om mee vergeleken te worden, toch?

„Helaas, die vlieger gaat niet op," reageert hij. *„Zijn werk heb ik pas een jaar geleden voor het eerst gelezen. Ik vind het moeilijk invloeden aan te wijzen, maar als je me het met het mes op de keel vraagt, zou ik qua teksten Windig en De Jong en Franquins Zwartkijken zeggen en qua tekeningen Uderzo misschien. En Peter de Smet, daar was ik op mijn tiende helemaal gek van. Ik tekende eigen versies van diens* Joris P.K. *en* De Generaal. *Hij is wel van invloed geweest, hoewel ik vind dat hij zich de afgelopen vijftien jaar alleen maar herhaald heeft."*

Zoals voor veel collega's geldt, begon de carrière van de Koog-aan-de-Zaaner Hottentot op de middelbare school met stripjes voor de schoolkrant. *„Toen begon ik al meer een eigen stijl te ontwikkelen,"* zegt hij over die periode. *„Na de middelbare school heb ik een tijdje niets aan tekenen gedaan. Tot ik in 1989 werd gebeld door een oude schoolvriend, die mijn werk nog kende uit de schoolkrant. Hij runde het later beruchtgeworden, alternatieve computerblad* HackTic *en vroeg me voor zijn tijdschrift logo's en voorplaten te maken. Het heeft bestaan tot 1994. Ondertussen begon ik eraan te denken serieus werk te maken van strips."*
Zo serieus was Hottentot aanvankelijk niet, toen hij op een saaie zondagmiddag uit verveling probeerde wat karikaturen te tekenen naar posters die er in zijn kamer aan de muur hingen van zijn favoriete band, de Engelse folkrockgroep Fairport Convention. Hij vond het resultaat goed gelukt en stuurde het op. Korte tijd later kreeg hij een brief terug met de vraag of de groep de tekeningen mocht gebruiken voor haar tourprogramma. *„Sindsdien teken ik voor al hun tour- en festivalprogramma's. Ze gebruiken mijn werk ook voor de merchandising. Ze hebben zelfs theedoeken met mijn tekeningen erop uitgebracht. In ruil krijg ik wat ceedees en concertkaartjes. Momenteel werk ik voor hen aan een getekende Fairport-versie van de Beatles' Sgt. Peppers-elpeehoes, die ze waarschijnlijk als full color-poster zullen uitbrengen."*
Begin '93 wordt hij benaderd door het dan nog in de steigers staande *Incognito*, dat destijds als voorlopige naam *Ozewezewozewiezewallakristallix* had. Eén van de (inmiddels ex-) redactieleden kende zijn werk nog uit *HackTic*. Hij gaat gestaag door met tekenen en wordt ook benaderd door het in oprichting zijnde *Zone 5300*. Ook gaat hij werken voor *Prima*, het bezorgersblad van *De Telegraaf*, dat tien maal per jaar verschijnt. Het is zijn enige betaalde opdracht tot nu toe. *„Aan het begin van 1994 had ik genoeg materiaal om het te bundelen. Vlak voor de beurs van Haarlem dat jaar heb ik toen mijn eerste album,* Necronomicon, *in eigen beheer uitgebracht. De oplage van vijfhonderd exemplaren is inmiddels uitverkocht. Na het uitkomen van* Necronomicon *was ik leeg. Ik had geen inspiratie meer."*

Die inspiratie kwam pas weer terug na een reis met de Transsyberië-express naar China, die hij maakte met lagere-schoolvriend Jelle Venema. *„Om de tijd in de trein te doden, begonnen we samen strips te maken: ik maakte een plaatje, hij reageerde daarop met een volgend en zo ontstonden leuke pagina's. Na terugkomst heb ik de beste in het net overgetekend. Ik kreeg toen ook zelf weer ideeën. Daarnaast bleef ik ook samen met Jelle pagina's maken. Het leuke aan de samenwerking is, dat je met onverwachte wendingen en ideeën op de proppen komt. Soms breken we een pagina ook wel eens af, omdat we niet weten hoe 'ie moet eindigen. In februari vorig jaar begon ik dit werk rond te sturen naar uitgeverijen. Inmiddels heb ik het album af. De ene helft bestaat uit gags van mezelf, de andere uit die van de samenwerking met Jelle. Het album gaat* Schnuurt *heten en wordt 48 pagina's dik met een full color-omslag. Eind mei moet het in de winkels liggen."*
Een tijdlang leek een uitgever geïnteresseerd *Schnuurt* uit te brengen, maar die trok zich op het laatste moment terug. *„Ik ben een jaar lang door hem aan het lijntje gehouden om vervolgens te horen te krijgen dat hij het album toch niet zag zitten in de vorm die ik wilde. Ik was niet van plan concessies aan zijn smaak te doen en het hele project strandde."* Hottentot heeft geen hoge pet op van het gedrag van uitgevers. *„Ze lijken niets nieuws aan te durven. Elke scheet van Van den Boogaard of De Jager wordt uitgegeven, maar nieuwe auteurs laten ze links liggen. En maar klagen over de malaise in de stripwereld. Op zoek naar een uitgever voor* Schnuurt *heb ik destijds lukraak enkele adressen uit de servicegids van het Strippaarboek geplukt. Van de vijftien aangeschreven uitgevers reageerden er welgeteld drie. Een ervan was Boemerang, de uitgever van* Rode Oortjes, *die wel met me in zee wilde gaan, mits ik erotische één-paginagags ging maken. Ha, ha, ha. Nu ga ik het waarschijnlijk zelf maar weer uitgeven."*
In tegenstelling tot *Necronomicon* is Hottentot tevreden over *Schnuurt*. *„Over de pagina's van* Necronomicon *was ik nooit tevreden; ik tekende ze steeds opnieuw. De eerste pagina van* Schnuurt *dateert uit september 1994 en ik wil er nog steeds niets aan veranderen. Ik heb* Necronomicon *gewoon te snel gemaakt. Ik zou het nu anders doen."*
De laatste tijd publiceert hij regelmatig in Margreet Dolmans *Mens en Gevoelens*, iets waar hij ook weer niet voor betaald krijgt. Evenals de meeste andere aanstormende talenten in het Nederlandse stripgebied kan hij dan ook niet leven van zijn werk. Vier dagen in de week heeft hij een 'normale' baan. Eén dag in de week tekent hij op de Amsterdamse studio De Zwarte Handel, samen met onder anderen Maaike Hartjes en Floris Oudshoorn. *„Je zit elkaar er niet hevig te inspireren of zo, maar de sociale contacten zijn leuk en Maaikes thee is lekker. Van tekenen komt vaak niet zo veel."* Tekenen doet hij dan ook vooral thuis, op de zolderkamer bij zijn ouders. Al met al voelt hij zich stilistisch niet echt verwant met de andere tekenaars in de studio en in de bladen waarvoor hij werkt. *„Sommige journalisten hebben het over een nieuwe stroming. Het enige wat we echter met elkaar gemeen hebben, is de leeftijd. Misschien komt daar nog bij dat we allemaal onze eigen stijl hebben. Er zijn niet veel kopieerders bij in de vorm van de duizendste klare-lijnepigoon. Het werk van mijn collega's zegt me vaak niet zo veel. Noem me ouderwets, maar ik val voor waardig getekende pagina's met een goed verhaal of originele gag. Momenteel herlees ik bijvoorbeeld klassiekers als* Roodbaard *en* Iznogoedh. *Die lijn kun je doortrekken naar mijn muzieksmaak, die ook stevig in de jaren '60 en '70 verankerd is. Dat wil echter niet zeggen dat ik de huidige dingen niet kan waarderen: auteurs als Berend Vonk en Gummbah vind ik erg goed."*

Hans van Soest

Illustratie voor Fairport Convention

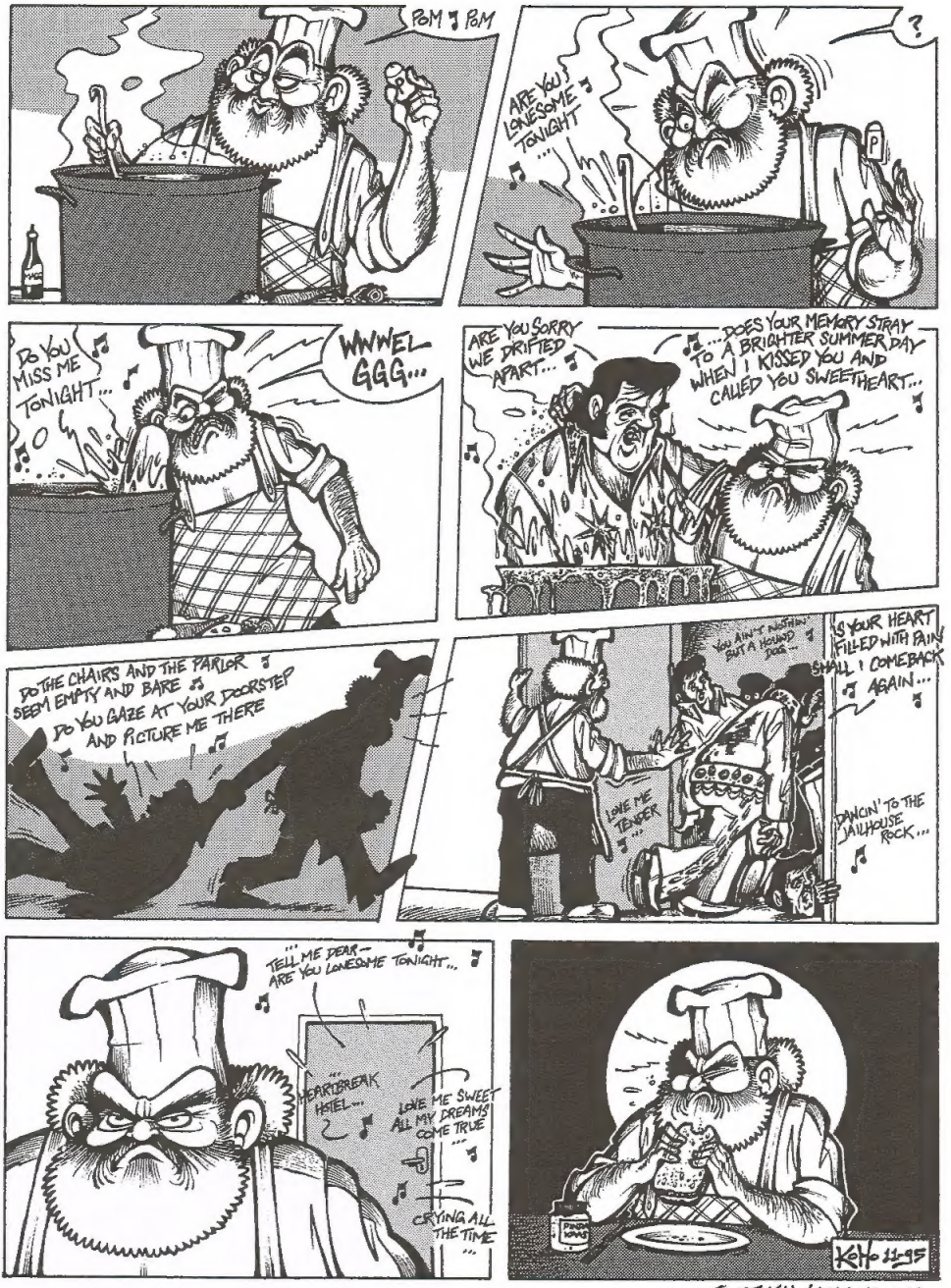
POM ♪ POM
ARE YOU LONESOME TONIGHT ♪ ...
?
DO YOU MISS ME TONIGHT... ♪
WWWEL GGG...
ARE YOU SORRY WE DRIFTED APART... ♪
♪ ...DOES YOUR MEMORY STRAY TO A BRIGHTER SUMMER DAY WHEN I KISSED YOU AND CALLED YOU SWEETHEART... ♪
DO THE CHAIRS AND THE PARLOR SEEM EMPTY AND BARE ♪
DO YOU GAZE AT YOUR DOORSTEP AND PICTURE ME THERE ♪
YOU AIN'T NOTHIN' BUT A HOUND DOG...
LOVE ME TENDER ♪ ...
IS YOUR HEART FILLED WITH PAIN SHALL I COMEBACK AGAIN... ♪
DANCIN' TO THE JAILHOUSE ROCK... ♪
♪ ... TELL ME DEAR— ARE YOU LONESOME TONIGHT... ♪
HEARTBREAK HOTEL... ♪
LOVE ME SWEET ALL MY DREAMS COME TRUE ... ♪
CRYING ALL THE TIME ...
PINEAPPLE
KéHo 11-95

TEKST: KéHo/JELLE VENEMA

Art Spiegelman on art over strips

Bij verschijning slaat Art Spiegelmans Maus *bij verschijning internationaal in als een bom. Heel even is de strip salonfähig. In de traditionele boekwinkels is* Maus *ruim voorradig en prominent aanwezig. Het succes is dermate groot buiten de reguliere stripkanalen, dat men bijna zou vergeten dat Art Spiegelman wel degelijk een kind is van de stripcultuur. Zijn in spanningen om het kwalitatief hoog staande stripblad* RAW *op poten te zetten, zeggen wat dat betreft genoeg. Het succes van* Maus *brengt een lawine van vraaggesprekken teweeg, waarin naarstig gezocht wordt naar het geheim achter het succes. Dat Spiegelman veel meer over strips te melden heeft, moge blijken uit het hiervolgende vraaggesprek. Ook zonder* Maus *blijken heden en verleden van Duitsland Spiegelman te blijven boeien.*

Ik heb me er toe gezet een stripboek over Hitler te bekijken dat in Duitsland de ronde doet en waarvan ik de tekst niet kan lezen. Toch vind ik het boek heel interessant. Eigenlijk hoort het niet in mijn belangstellingssfeer, hoewel het visueel wel weer boeiend is. Ik heb mezelf gedwongen het door te nemen. Het is een rechtstreeks geschilderd stripboek uit 1989 met veel illustratie-achtige platen. Het beschrijft de geschiedenis van het Derde Rijk in stripvorm. Het is gemaakt voor gebruik op scholen vanuit de gedachte dat kinderen niet meer kunnen lezen. Daarom geven ze hen maar strips zodat ze in ieder geval een idee hebben van wat er in de wereld gebeurt. Ze hebben honderden pagina's aan bij lagen gemaakt - studiemateriaal dat bij de strip hoort - en toen 5.000 à 7.000 albums gedrukt om uit te proberen op Duitse middelbare scholen.
Ik kreeg het hele pakket toegestuurd, omdat ze een bijdrage van me wilden hebben. Het was allemaal ongelooflijk goed bedoeld en ongelooflijk dom gedaan. Op een zeer Duitse, methodische wijze waren honderden pagina's toegevoegd aan een stripboek om vooral maar het beoogde resultaat te verwezenlijken.
Hoewel de kinderen inderdaad veel over het Derde Rijk leerden, was het grote probleem dat ze ook leerden sympathie op te vatten voor Hitler. De bedoelingen waren anders, maar het zat in de strip ingebakken. Dat was ook wat me er zo in boeide. De samenstellers begrepen de taal van het medium dat ze gebruikten, niet. Als je Hitler als hoofdpersoon neemt, dan wordt hij het personage waarmee de lezer zich identificeert. Het doet er niet toe of hij Jack the Ripper is of de vleesgeworden duivel, hij is de hoofdpersoon louter vanwege het feit dat er aandacht aan hem wordt besteed. In de Franse krant *Libération* werd dit probleem, met name zoals het in de strip naar voren komt, besproken. Daarbij werd vooral gewezen op het gebruik van gedachtenwolkjes. Dat is namelijk erg riskant. Als je Hitlers gedachten kunt delen, dan wordt je tijdens het lezen Hitler door die identificatie. Dat neutraliseert volkomen wat de commentaarblokken op dezelfde pagina te melden hebben. Dat is fascinerend. Al was dit niet het soort strip dat me grafisch interesseert, toch vond ik het als sociologisch fenomeen interessant.
Aan de andere kant heb ik ook weinig geduld om stil te staan bij strips als *The Sandman*, die 'artistiek' op me overkomen. Die strip is werkelijk een poging om de lezer ervan te overtuigen dat het om kunst gaat, veel meer dan de behoefte om iets mee te delen. Het is echter eerder artistiek werk dan kunst. De filmer Ken Jacobs heeft ooit het volgende onderscheid gemaakt: *„Artisticiteit is de vijand van de kunst."* Het hele *Sandman*-project stinkt naar artisticiteit.

Bedoel je dat de makers bewust bezig waren met het maken van kunst?

Ja, maar niet bewust in de zin van zelfkennis of zelfinzicht. Het heeft meer te maken met pronkzucht. Het is meer een poging om erudiet te lijken dan om intellectueel bezig te zijn. Ik weet dat ik me nu op gevaarlijk terrein begeef, maar sommige zaken klinken ingewikkeld omdat ze ingewikkeld zijn; het is niet anders. Andere onderwerpen lijken ingewikkeld omdat er een rookgordijn wordt opgetrokken teneinde het feit te verdoezelen dat achter die rook weinig te ontdekken valt. Of zoiets al dan niet het geval is, is tot op zekere hoogte arbitrair.

Ik besef dat ik in *RAW* strips heb geplaatst waarvan andere mensen vinden dat ze behoorlijk pretentieus zijn. Maar soms moet een stripmaker pretentieus zijn. Als hij dat niet wil, sluit hij een heel terrein van expressiemogelijkheden uit. En dat alleen uit angst voor een intellectuele blaaskaak te worden versleten.
Ik weet niet zeker of ik een goede omschrijving kan geven van wat de echte verschillen zijn tussen artisticiteit en kunst, maar ik voel intuïtief aan of ergens mee is geworsteld of dat er een modieus vernislaagje is aangebracht. Als iets regelrecht uit het hart komt, als de essentie gevonden is, maar het alleen ingewikkeld kan worden uitgedrukt, dan is die uitdrukkingsvorm passend. Er zijn echter fragmenten waar je door heen kunt bladeren en dan bemerkt dat als het woord 'schreiden' was vervangen door 'gaan', je vijf letters zou hebben bespaard in een ruimte die beter benut had kunnen worden. In dat geval had er dus 'gaan' moeten staan. Het is een kwestie van kritisch afwegen.

Je hebt me verteld hoe een vriend je liet zien hoe je Picasso kunt waarderen door de schilder in een meer vertrouwde context te plaatsen. Daarmee haalde hij eigenlijk gelijk de verschillen tussen grote en kleine kunst door elkaar. Daardoor ben ik me gaan afvragen wat de plaats van de strip in onze cultuur is. Beschouw jij de strips die je goed vindt als kunst? Maak jij eigenlijk wel verschil tussen kunst en populaire uitdrukkingsvormen?

Ik ben me zeker bewust van een verschil, vooral omdat dat besef er net zo ingestampt is als bij een neger het feit dat hij zwart is. Maar voor mij is het geen zinvol onderscheid, want iets is kunst of het is het niet. Als het kunst is, interesseert het me niet of er tekstballonnen in staan. Binnen kunst onderscheid maken, is onzin. Wat belangrijk is, is of een uitingsvorm iets bij je oproept en je bij blijft. Als die vorm film is: prima. Als het een roman is: prima. Als het een schilderij is: ook best.

Linksonder een lithografie van Maus. Hierboven 'Lead Pipe Sunday,' een lithografie van Spiegelman uit 1991

Het vervelende met strips is niet eens zozeer dat het als een lage kunstvorm wordt gezien. Alleen is het gevolg daarvan dat in vergelijking tot andere kunstvormen het percentage grote kunstenaars dat zich aan de strip wijdt, kleiner is. Dat zou best op dat kunstmatige onderscheid tussen grote en kleine kunst teruggevoerd kunnen worden Het resultaat is in ieder geval dat mensen die zich bewust zijn van hun kwaliteiten, de grote erkenning zoeken. Dat kan zijn in financieel opzicht, zoals bij de film, of in prestigieus opzicht, zoals in een richting als de schilderkunst. Er is een soort natuurlijke selectie die er voor zorgt dat mensen hun eersterangs kwaliteiten verre houden van een medium dat als tweederangs wordt gezien

Denk je dat dat vooral komt doordat de strip het grootste deel van haar bestaan in een getto heeft gezeten?

Ja, ik denk dat het zich zo heeft ontwikkeld. Maar het heeft ook niet echt veel eersteklas talenten aangetrokken omdat het zo'n ingewikkeld medium is. Elk medium is moeilijk, maar de problemen die het maken van strips met zich meebrengt, zijn gecompliceerder. Er moeten zoveel vaardigheden aangewend worden. Je moet een verhaal bedenken dat de moeite van het vertellen waard is en dan ook nog weten hoe je het moet vertellen. Bovendien moet je de technische vaardigheid bezitten om bijvoorbeeld een hand zo te kunnen tekenen dat je kunt zien dat er gewrichten in zitten. Heel ontmoedigend allemaal. Er komen zoveel vaardigheden bij kijken, dat de neiging bestaat zich te beperken tot het ontwikkelen van het ambachtelijk deel en grotere ambities achterwege te laten. Omdat het tekenen en schrijven op een bepaalde manier zulke verschillende vaardigheden zijn, bestaat bovendien de neiging tot specialisatie in een van beide richtingen. Voor een deel zijn de energie- en tijdvretende aspecten van het stripmaken er de oorzaak van dat stripmaken voor grote uitgeverijen en studio's vaak een soort lopende band werk is geworden.
Een deel van het probleem is in ieder geval dat het gewoonlijk niet voorkomt dat iemand beide vaardigheden even goed beheerst. Het lijkt wel of twee verschillende delen van het menselijk brein samengeklonken moeten worden om een strip te kunnen maken.

Waarom lukt het dan niet om goede romanschrijvers en begaafde tekenaars te laten samenwerken?

De afgelopen jaren heb ik geprobeerd schrijvers over te halen mee te doen aan enkele projecten. Ik zei tegen mijn uitgever: *„Ik wil dat* Maus *op de boekenplank gezelschap krijgt. Zo lang er niet een aantal stripboeken is dat een volwassen aandacht waardig is, zal er geen enkele afdeling in de boekhandel zijn waar ik me op mijn plaats voel. Wat we moeten doen is eersteklas schrijvers aantrekken die zich aan het schrijven van stripverhalen willen zetten."* Nou, dat vonden ze een prima idee, dus zeiden ze dat ik maar aan de slag moest gaan. Het kwam er op neer dat ik diverse mensen lastig viel. Ik heb bijvoorbeeld een tijdje geprobeerd John Updike te interesseren. Hij is wel niet mijn favoriete schrijver, maar het was vooral omdat ik wist dat hij een tijdje cartoonist wilde worden en strips wel leuk vindt. Ik dacht dat hij weleens geïnteresseerd zou kunnen zijn.
We hebben een paar keer met elkaar gebeld. Updike was nieuwsgierig en leek wel plezier te hebben in onze gesprekken. Uiteindelijk kreeg ik echter een brief waarin hij min of meer schreef dat hij na zestig jaar eindelijk vrede had met het feit dat er geen plaatjes in zijn boeken stonden. Hij was eindelijk gewend aan het feit dat hij met woorden moest tekenen.
Ik heb ook nog andere schrijvers gevraagd, maar het grote probleem was dat het een vreselijk werk is om stripscenario's te leren schrijven. Werkelijk waar. Een goede schrijver heeft dat binnen een half uur in de gaten. Iedereen was oprecht geïnteresseerd, maar vond het desalniettemin een te zware opdracht om zich er toe te zetten. Toch is het plan niet helemaal van de baan. *The New Yorker* wil nog steeds dat ik zoiets voor hen doe. Het is natuurlijk gemakkelijker iemand over te halen om iets van zes of acht pagina's te maken, dan hem mee te sleuren in een project van honderd of meer bladzijden.

Een prozawerk kan natuurlijk ook door een tekenaar bewerkt worden tot een strip. Dat is vaak gedaan. Als je geen schrijvers kunt vinden om een stripscenario te maken, dan laat je ze toch gewoon proza schrijven?

Waarom zou je, als je schrijver was, proza schrijven en je kind aan de genade van een ander overleveren? Mijn probleem is dat ik enigszins achterdochtig ben ten aanzien van bewerkingen. Bewerkingen hebben hun beperkingen en voegen meestal als strip weinig toe aan het oorspronkelijk gegeven. Ik denk dat zelfs in de grote romans de kwaliteit van het verhaal niet wordt bepaald door het plot. De nieuwe

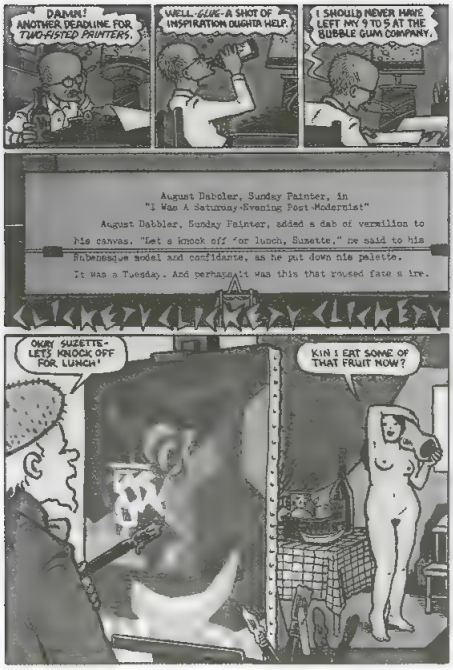
DAMN! ANOTHER DEADLINE FOR TWO-FISTED PAINTERS.
WELL, GUESS A SHOT OF INSPIRATION OUGHTA HELP.
I SHOULD NEVER HAVE LEFT MY 9 TO 5 AT THE BUBBLE GUM COMPANY.
August Dabbler, Sunday Painter, in "I Was A Saturday-Evening Post-Modernist"
August Dabbler, Sunday Painter, added a dab of vermilion to his canvas. "Eat a knock off for lunch, Suzette," he said to his Rubenesque model and confidante, as he put down his palette. It was a Tuesday. And perhaps it was this that roused fate's ire.
OKAY SUZETTE- LETS KNOCK OFF FOR LUNCH'
KIN I EAT SOME OF THAT FRUIT NOW?

generatie romanschrijvers staat wel meer open voor strips. *Maus* heeft een ander publiek bereikt dan de meeste strips.

Welke plaats hoort de strip, volgens jou, in onze cultuur te hebben?

Het lijkt me dat de positie die de strip inneemt, al verschoven is. Het was het zinnebeeld van de ongeletterdheid en is nu al een van de laatste bolwerken van de lectuur. Als er nog een probleem is, dan is dat het feit dat mensen zelfs geen geduld meer hebben om strips te ontcijferen. De computerwaanzin en zapgekte hebben de aandachtsspanne korter gemaakt dan ooit tevoren. Ik ben er niet zo zeker van dat strips zich nog een prominentere plaats in onze cultuur zullen verwerven. Ik weet niet of wij de voorboden zijn van een andere cultuur of de laatsten der Mohicanen. De strip zal wel overleven, maar niet met de zelfde culturele impact als de afgelopen decennia. Het is daarom des te belangrijker dat zij zich meer in de richting van de 'geaccepteerde cultuuruitingen beweegt. Zonder een systeem dat universitaire studies, museumexposities en literaire aanvaardbaarheid omvat, zodat verkoop in de reguliere boekhandels mogelijk is, is de strip gedoemd in de kelders van de cultuur achter te blijven. Al kleven er gevaren aan achtenswaardigheid, toch zal er een soort pact met de duivel gesloten moeten worden, wil de strip overleven.

Jij wil de strip in de elitaire kringen van wat jij 'geaccepteerde' cultuur noemt, terugvinden?

Nee, maar ik denk dat er ruimte is voor verscheidenheid. Het lijkt me prima als er voor Mattotti en *Judge Dredd* ruimte is in het zelfde universum. Niet alle films hoeven van Bergman te zijn, net zo min als er alleen maar *Terminator*-films hoeven te zijn.

Zijn persoonlijk getinte kunstuitingen per definitie ongeschikt voor een groot publiek?

Niet noodzakelijkerwijs. Als ik de geschiedenis van de strip bekijk, ontdek ik mensen wiens werk ik bewonder en die een groot publiek hebben bereikt. Het ligt er maar net aan wat je onder 'een groot publiek' verstaat. *Maus* bereikte een publiek, groter dan ik ooit had durven dromen, en het is een serieus publiek. Vandaag kreeg ik een scriptie over *Maus* toegestuurd en die zat behoorlijk intelligent in elkaar Ik heb liever dat zo iemand eindelijk mijn werk ontdekt, dan honderdduizend lezers die ook net de laatste uitgave van de *X-mannen* hebben aangeschaft. Ik heb me ooit neergelegd bij het feit dat mijn levenswerk slechts door een paar honderd mensen gelezen zou worden. Net zoals ik er vrede mee heb dat het succes van *Maus* zich nooit meer zal herhalen

De meeste stripmakers zouden met honderdduizend lezers niet ongelukkig zijn.

Ik ben niet ongelukkig, maar ik weet niet of zoiets ooit weer zal gebeuren. Dat weerhoudt me er echter niet van om strips te maken zoals ik ze wil maken

Het beste stripwerk lijkt toch bijna onverkoopbaar aan een groot publiek.

Ja en nee. Ik wil wedden dat Wattersons albums van *Calvin and Hobbes* beter verkopen dan mijn boeken.

De laatste tijd hoor je vaak dat het wel eens zo zou kunnen zijn dat mensen niet geleerd hebben om strips te lezen, dat het lezen van strips op zichzelf al een belemmering is.

Wat dat betreft, heeft *Maus* in ieder geval gewerkt. Hoewel er in de boekhandels geen aparte afdelingen met *Maus*-achtige lectuur zijn ontstaan, denk ik toch dat het een grotere lezerskring heeft gecreëerd voor afwijkende strips. *Maus* past in boekwinkels omdat het bedoeld was voor lezers. *Maus* is namelijk mijn vaders vertelling, een verbale constructie Ik stond in dienst van zijn woorden. Het resultaat week dan ook af van mijn ander werk en vooral week het af van de strips die anderen maakten. In *Maus* is het woord altijd aanwezig. Hoogst, hoogst zelden laat ik iets enkel in beelden plaats vinden. De beelden zijn vaak een reactie, geven een wending aan de woorden of verschaffen een ander soort informatie. Maar de taal in het boek houdt de lezer in

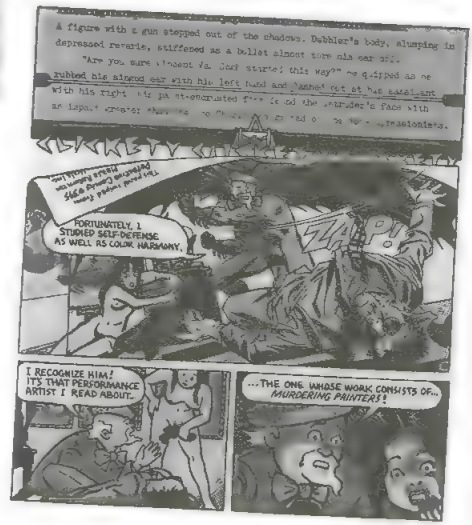
A figure with a gun stepped out of the shadows. Dabbler's body, slumping in depressed reverie, stiffened as a bullet almost tore his ear off.
"Are you sure it wasn't Va. Joe's stores this way?" he quipped as he rubbed his injured ear with his left hand and lunged at his assailant with his right. His pa ot-encrusted fist connected the intruder's face with an input crusher shattering
FORTUNATELY, I STUDIED SELF-DEFENSE AS WELL AS COLOR HARMONY.
I RECOGNIZE HIM! IT'S THAT PERFORMANCE ARTIST I READ ABOUT.
...THE ONE WHOSE WORK CONSISTS OF... MURDERING PAINTERS!

beweging. Als gevolg daarvan was het voor mensen die gewend waren proza te lezen, erg eenvoudig om over te schakelen op strips. Het is niet zo dat ik bewust het verhaal zo maakte om een leesbare strip te ontwikkelen; het verhaal zelf had het nodig. Datgene dat *Maus* nodig had om verteld te worden, stelde op het woord gerichte mensen in staat zich open te stellen voor het effect van beelden. Dat is niet eenvoudig. Er zijn tegenwoordig strips waarvan ik niet weet hoe ik ze moet lezen. Er wordt een soort visuele vertelstijl in gebruikt die ik niet kan ontcijferen. De lezers worden gevraagd een fantasie te betreden, een verhaal wordt niet geboden. Het is een wervelstorm van kleur en actie. Die taal versta ik niet.

BUT AFTER A FEW WEEKS I GOT TOO SICK EVEN TO EAT...
TYPHUS!
I GOT VERY HOT FEVER AND I COULDN'T SLEEP TYPHUS!
EVERY NIGHT PEOPLE DIED OF THIS.
AT NIGHT I HAD TO GO TO THE TOILET DOWN. IT WAS ALWAYS FULL, THE WHOLE CORRIDOR, WITH THE DEAD PEOPLE PILED THERE. YOU COULDN'T GO THROUGH...
YOU HAD TO GO ON THEIR HEADS, AND THIS WAS TERRIBLE, BECAUSE IT WAS SO SLIPPERY, THE SKIN, YOU THOUGHT YOU ARE FALLING. AND THIS WAS EVERY NIGHT.
SO NOW I HAD TYPHUS, AND I HAD TO GO TO THE TOILET DOWN, AND I SAID, "NOW IT'S MY TIME. NOW I WILL BE LAYING LIKE THIS ONES AND SOMEBODY WILL STEP ON ME!"

Links Two-fisted painters action adventures, een bijlage uit RAW. Hierboven schets en definitieve versie van een paal uit Maus

Voel je je op zulke momenten dan niet van het medium vervreemden?

Soms verlies ik het enthousiasme voor bepaalde zaken. Iemand als Breccia is het nooit kwijtgeraakt. Hij was een bewonderenswaardig mens. Ik heb hem in Barcelona ontmoet toen hij al ver in de zestig was. We waren daar ter gelegenheid van een stripconventie met een stel stripmakers. Terwijl we aan een tafel met elkaar zaten te praten, ging er een jongen met een stripboek onder zijn arm aan een tafeltje achter ons zitten. We praatten allemaal door, maar Breccia keek alsof er een zeer weelderige, naakte vrouw langs was komen lopen. Hij probeerde onder de arm van de jongen door te gluren en was volkomen voor het gesprek verloren. Uiteindelijk stond hij op om te vragen wat de jongen las. Het bleek werk te zijn dat hij niet kende en hij was zeer nieuwsgierig naar de inhoud. Hij bezat het soort enthousiasme dat ik zou hebben als ik vijftien was, maar niet na mijn dertigste. Nieuwsgierigheid verandert. Het feit dat dat bij hem niet gebeurde is opmerkelijk. Het is een indrukwekkend wapenfeit als je in staat bent een carrière lang zo'n mate van enthousiasme te handhaven. Ik betreurde zijn overlijden. Hij heeft school gemaakt. Hij was mentor van mensen als Muñoz en Zarate.

Is er de laatste tien jaar, volgens jou, veel veranderd in de stripwereld?

Er is in een paar golfbewegingen een ongelooflijke energiestroom door de internationale stripwereld gegaan. Het begon allemaal aan het eind van de zestiger jaren en het begin van de zeventiger jaren met de Amerikaanse undergroundstrip. Toen was er een fundamentele breuk met de gevestigde stripcultuur die werkte als een steen in het water. De golfbeweging bewoog zich van land naar land. Eerst kreeg je Nederland, waar de generatie van Joost Swarte, Peter Pontiac en Ever Meulen door de undergroundstrips werd beïnvloed. Zij voegden iets toe door hun waardering voor de Klare Lijn-traditie van de Belgische strip. Dit vond bijna tegelijkertijd plaats met de tweede golfbeweging vanuit de Amerikaanse undergroundstrips. Daarna volgde Frankrijk, waar het in hevige mate van invloed was op de ontwikkelingen. In de zeventiger jaren was de stripkultuur in Frankrijk verbazingwekkend levendig. De golfbeweging verliep via Frankrijk naar Italië en Spanje en elk land bracht zijn eigen accenten aan. Zowel hier in de Verenigde Staten als in Europa bleef de stripwereld in beweging tot diep in de jaren tachtig de golfbeweging wegebde. Op het ogenblik is het relatief rustig. Als je meer geïnteresseerd bent in strips als een proces dan als een individuele prestatie, dan zie je weinig beweging.

Gary Groth

Dit interview verscheen oorspronkelijk in sterk uitgebreide vorm (105 pagina's!) in *The Comics Journal 180* en *181*
Vertaling en bewerking
Jef Nieuwenhuis

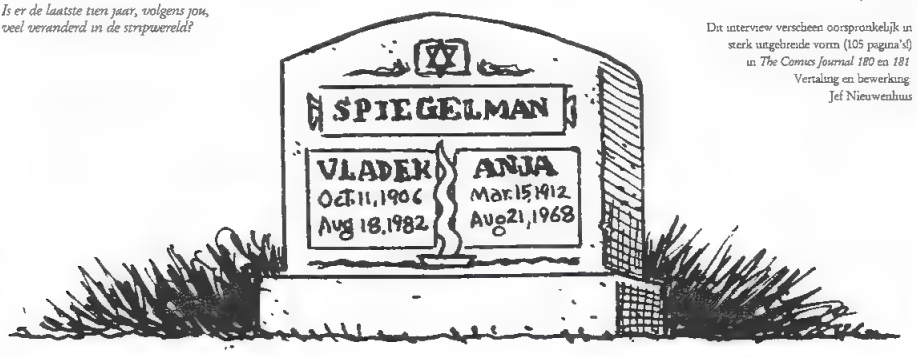

Het Laatste Oordeel

Het huis waar de bomen dromen
Comès
Uitg. Casterman; 86 p. (64 pl. en 4 p. nawoord); *f* 24,25.

Een jong meisje, Cybele, komt bij haar grootmoeder in huis wonen nadat haar ouders bij een auto-ongeluk zijn omgekomen. Het huis staat langs het water, aan de zoom van het bos. In de omgeving gebeuren vreemde dingen. Vakantiegangers verdwijnen, tropische en zelfs prehistorische dieren dwalen rond. De bomen en met hen de natuur komen in opstand tegen de mens. De dromen van de bomen, waartoe zelfs Cybeles grootmoeder blijkt te behoren, veranderen in nachtmerries. Er is een ramp op til, waaraan het meisje vooralsnog ontsnapt door tussenkomst van de Groene Man, de bosgeest die haar tegen de opstandige bomen in bescherming neemt.
Wie het eerdere werk van Comès niet kent, zal geneigd zijn de auteur een modieus eco-pessimisme aan te wrijven, hoewel het ernstigste gepreek gelukkig tot het nawoord beperkt blijft. De lezer die Comès' vorige boeken heeft gelezen, zal erkennen dat de sombere bespiegelingen over de mens en de teloorgang van zijn (magische) band met de natuur een wezenlijk onderdeel van zijn werk vormen. In dat opzicht biedt hij, net als in zijn vorige album *Iris* dat alweer van vijf jaar geleden dateert, zijn lezers weinig nieuws. Hooguit is zijn visie nog zwartgalliger geworden, maar als stripauteur is Comès nooit het zonnetje in huis geweest. In vergelijking met eerdere albums zoals *De dorpsgek van Schoonvergeten* en *De wezel* is *Het huis waar de bomen dromen* echter nauwelijks een striproman te noemen; daarvoor is de thematiek te enkelvoudig en het gegeven te anecdotisch uitgewerkt. Eerder is het een novelle of een uitgesponnen sprookje, dat door de gedragen vertelstijl met sfeervolle, grafische beeldreeksen toch nog 64 pagina's beslaat, witte bladzijden en hoofdstuktitels niet meegerekend. Je kunt Comès verwijten dat hij in dit album uit het bekende vaatje tapt en hopen dat hij, net als destijds met de *Psycho*-achtige psychologische thriller *Eva*, een uitstapje buiten het vertrouwde terrein waagt, maar kennelijk is Comès een auteur die zijn thematiek en zijn vertelstijl gevonden heeft, desnoods op het gevaar af voor onheilsprofeet te worden versleten. Het is evengoed mogelijk dat hij zich, bewust of onbewust, verzet tegen de lezer die van een auteur telkens iets nieuws, een ander kunstje wil zien. Afgezien daarvan is ook een minder verrassend nieuw album van Comès nog altijd een verademing in het schrale stripaanbod van het afgelopen halfjaar. *(Pieter)*

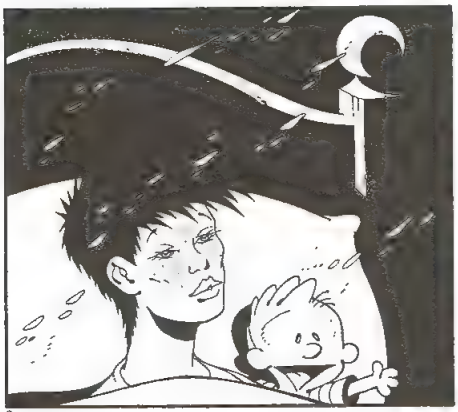
Comès

Formaline (Diversen)
Bronzen Adhemar Stichting; 288 pl.; zwart-wit; *f* 27,50/ BF 495.

Voordat de Bronzen Adhemar Stichting verschillende stripmakers benaderde voor een bijdrage aan *Formaline* dacht iedereen bij de woorden small press aan strips in een kleine oplage. Initiatiefnemer Peter van Laarhoven ziet er echter meer in en definieert small press in het voorwoord van *Formaline* als alle strips die zo vernieuwend zijn dat geen gevestigde uitgever eraan wil. Vandaar dat small press werk slechts in kleine oplagen kan verschijnen en een select publiek bereikt. Bovendien heert Van Laarhoven small press aan recente technologische ontwikkelingen Nu velen toegang hebben tot kopieermachines en laserprinters ziet Van Laarhoven een *"explosie van small press publikaties."*
Wat die explosie betreft, lijkt bij Van Laarhoven vooral de wens vader van de gedachte. Al decennia lang profileert jong talent op stripgebied zich in tal van kleinschalige publikaties. Denk maar aan *Talent*, *Tante Leny* of de *Vrije Balloen*. Of er op dat gebied veel nieuws onder de zon is, is discutabel. Het zou me eigenlijk verbazen wanneer de nieuwe generatie stripmakers onder het labeltje small press de geschiedenis in zou gaan
Anders dan het labeltje small press lijkt me iets anders kenmerkender voor *Formaline*: de enorme diversiteit aan materiaal die in de bundel is opgenomen. De selectie strips in *Formaline* getuigt van een frisse, onbevangen kijk op het medium. Voor Van Laarhoven doet het er niet zoveel toe of er in strips tekstballonnetjes voorkomen of niet. Voor hem lijken in principe alle vormen van grafische expressie in aanmerking te komen. In een tijd waarin de beeldende kunst in het terminale stadium van navelstaren verkeert en ook op stripgebied verstarring dreigt, is dat bepaald een bevrijdende benadering. Door zich te bewegen in het spanningsveld tussen strip, cartoon en vrij tekenwerk houdt *Formaline* de lezer continu alert. Niet dat die spanning altijd even comfortabel voelt. De trouwe striplezer zal regelmatig moeten slikken wanneer de vertrouwde, helder omkaderde en duidelijk leesbare plaatjes van bijvoorbeeld Mark Hendriks, David Mazzuchelli of Berend Vonk plaats maken voor het rauwe visuele geweld van mensen als Max

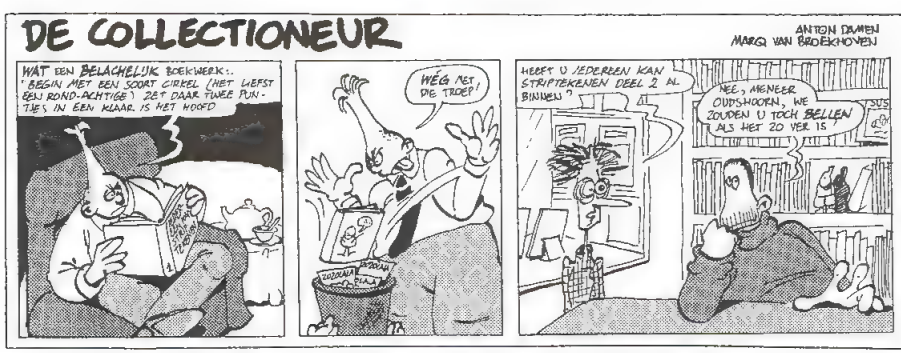
DE COLLECTIONEUR
ANTON DAMEN
MARC VAN BROEKHOVEN
WAT EEN BELACHELIJK BOEKWERK:. 'BEGIN MET EEN SOORT CIRKEL (HET LIEFST EEN ROND-ACHTIGE) ZET DAAR TWEE PUNTJES IN EEN KLAAR IS HET HOOFD
WEG MET DIE TROEP!
HEEFT U IEDEREEN KAN STRIPTEKENEN DEEL 2 AL BINNEN?
NEE, MENEER OUDSHOORN, WE ZOUDEN U TOCH BELLEN ALS HET ZO VER IS

Wendy van Hove (Formaline)

Traffic, Bjorn Vandenbussche of Luc Vandewalle. Bij hen maakt het beeld in functie van een verhaal plaats voor het beeld als waarde op zich. Door open te staan voor alle extremen prikkelt *Formaline* de lezer steeds met de vraag of de scheidslijnen tusen de verschillende vormen van grafische expressie wel zo vanzelfsprekend zijn. Een fundamentele vraag, die in de stripwereld, vastgesnoerd als zij is in tradities, te weinig aandacht krijgt (met de intrigerende *Duistere Steden*-cyclus van Schuiten en Peeters, die naast strips onder andere ook het krantje *L'Echo des Cités* en prentenboeken omvat, als een van de weinige positieve uitzonderingen)
Formaline introduceert een hele rits jong talent en is om die reden onmisbaar voor eenieder die wil weten wat er achter de horizon van onze *Acacialaan* schuilt. Daarnaast illustreert de grenzeloosheid van Van Laarhovens aanpak dat er flink aan de grenzen van de strip gerommeld wordt. En dat is heel goed nieuws. *(Toon)*

Ziet eens wat 'n schoon koleuren - Suske & Wiske en kunst
Peter van Hooydonck e.a.
Uitgeverij Standaard, 48 p.; gekart.; kleur; *f* 39,50.

De uitgever beschrijft *Ziet eens wat 'n schoon koleuren* (we moeten de schabouwelijke ondertitel *Suske en Wiske en kunst* maar voor lief nemen) als een "essaybundel", maar dat is wat veel gezegd voor een boek waarin twee van de vier bijdragen krap vier pagina's beslaan, inclusief illustraties en een gulle interlinie. Het boekje opent met een kort artikel over de artistieke voorbeelden van Willy Vandersteen, waarover zijn biograaf Peter van Hooydonck, afgezien van de namen van oude Vlaamse meesters als Brueghel en Rubens, weinig te melden heeft. Het artikel is des te overbodiger doordat de belangrijkste gegevens beknopt worden herhaald in de tweede bijdrage, die van Johan Pas over *Suske & Wiske in de hedendaagse Belgische kunst*.
Het artikel (nou vooruit, essay) van Pas valt in twee delen uiteen: een beknopt overzicht van de verhouding tussen strips en beeldende kunst, met vaardig bijeengesprokkelde anecdotes en citaten, en een rondgang langs de tentoonstelling die de rechtstreekse aanleiding voor het boekje was: werken van twaalf hedendaagse kunstenaars die zich door Vandersteens beelden lieten inspireren. Niet alle voorbeelden zijn even duidelijk en sterk, en in enkele gevallen lijken de kunstwerken louter gekozen om de tentoonstelling enige omvang te geven.
Als het op de Vlaamse literatuur aankomt, blijkt het met de waardering voor Vandersteen ronduit treurig gesteld. Ronald Grossey stuurde bekende Vlaamse auteurs een vragenlijst met het verzoek om favoriete personages en albumtitels in te vullen. Het levert nauwelijks enig bruikbaar materiaal op, afgezien van een citaat van Eriek Verpale, die in een citaat uit zijn prozadebuut *Alles in het klein* bekent door Jerommeke te zijn beïnvloed. Andere auteurs hebben wellicht gedacht wat Herman Brusselmans ronduit schreef: *"Ik heb Suske en Wiske altijd dom, onnozel, kinderachtig en zwaar overroepen gevonden."* Ik kan me voorstellen dat literatoren 'n stuk welwillender zijn indien ze het verzoek krijgen tegen een billijk honorarium een gelegenheidsgedicht of -verhaal te schrijven dan wanneer ze gratis en voor niets voor de zoveelste keer een vragenlijst moeten invullen.
Maar waarom levert een rondgang langs schilders zoveel meer enthousiasme voor Vandersteen op dan de op z'n best behoedzame antwoorden van het puikje van de Vlaamse literatuur? Misschien omdat de meeste schrijvers aan wie de lijst werd toegestuurd, net als de opsteller ervan, halverwege de jaren vijftig werden geboren en leerden lezen toen de strip Suske en Wiske weliswaar een tot Vlaams instituut was uitgegroeid, maar het artistieke hoogtepunt inmiddels achter zich had. Wat ook een rol kan spelen: in de beeldende kunst is het al sinds de jaren vijftig een gebruikelijke praktijk om beelden aan de strip - en aan massamedia in het algemeen - te ontlenen om ze een nieuwe inhoud en betekenis te geven. Het ligt voor de hand dat Vlaamse kunstenaars daarvoor ook putten uit Vandersteens werk, waarmee vrijwel alle Vlamingen zijn opgegroeid. Sommige, zoals de schilder Luk van Soom, zijn daarin zeer expliciet: *"Had ik als kind zijn albums niet gelezen, dan had mijn werk er heel anders uitgezien, of was er misschien nooit iets te zien geweest..."* Dat is andere taal dan het halfslachtige gedraai en de vaag waarderende algemeenheden van de dames en heren schrijvers.
De enige die voluit de lof van Vandersteen zingt, is ironisch genoeg een Nederlander, Benno Barnard (toegegeven, hij woont in Antwerpen). Zijn bijdrage, onder de titel *Sobbermenten, neel Dat is niet gezeverd* getuigt van een liefde voor en kennis van Vandersteens werk die zijn in Vlaanderen geboren collega's blijkbaar niet konden opbrengen. Barnards bijdrage is overigens niet nieuw. Het stuk verscheen een jaar eerder in *NRC/Handelsblad*.
Al met al wordt de flaptekst, die opmerkt dat *"Suske en Wiske reeds 50 jaar op een indringende manier tot het Vlaams cultuurpatrimonium behoren"*, slechts zeer ten dele waargemaakt. De lezer zal zelf moeten uitmaken of de herdruk van Benno Barnards essay en de artistieke of curiositeitswaarde van de afgebeelde kunstwerken voor hem de prijs van het boekje rechtvaardigen. *(Pieter)*

Jan Bosschaert ,omslag Ziet eens wat een schoon koleuren)

Appleseed: De uitdaging van Prometheus, deel 1 en 2
Shirow
Uitg. Mana; 182 pl.; zwart-wit; *f* 14,95/BF 269 per deel.

Er is niets mis met pulp, zolang een auteur of uitgever maar niet de indruk wil wekken dat het werk dat hij op de markt brengt meer te bieden heeft dan pretentieloze ontspanning. *Appleseed* is dergelijke pulp. Deze Japanse manga gebruikt de omzwervingen van het meisje Dunan en haar cyborg Briareos door de wereld-van-na-de-grote-oorlog als kapstok voor verstrooiende 'verhaaltjes' vol ughk, splatsj en knal. Verder gaat het nergens over. De hoofdpersonen komen in een stad terecht, waar de bewoners gedegenereerd zijn door technologische evolutie. De macht is in handen van geperfectioneerde robots. Ongewild worden Dunan en Briareos betrokken bij de interne politieke spanningen ter plaatse, die uiteraard escaleren in geweld. Al met al goed voor een uurtje achterover, verstand op nul en genieten. Liefhebbers van manga stellen geen hogere eisen, storen zich ook niet aan de verheerlijking van geweld in de strips. De lekkere, jonge hoofdpersone met kleine tietjes en grote ogen vecht in robotharnas met terroristen, knalt tegenstanders uiteen, vecht kortom als een 'echte vent'. Prima allemaal. De onbeholpen vertaling en lettering van *Appleseed* zijn dan ook niet erg. Wel erg is de luxe uitgave van de strip. *De uitdaging van Prometheus* had op krantepapier moeten worden gedrukt, goedkoop uitgegeven, zodat het na lezing kan worden hergebruikt als vulling van tochtige kieren op zolder. Dat is de essentie van pulp. De nog jonge uitgeverij Mana heeft dat met zijn full color-stofomslagje niet helemaal begrepen. Dertig piek kost dit uurtje ontspanning nu. Nu zal je zien dat lezers het nog serieus gaan nemen ook. *(Hans)*

Shirow

Het geloof heiligt de middelen
Bignon & Forest
Uitg. Dargaud; 100 pl.; kleur; gekart.; *f* 28,50.

Het eerste dat opvalt bij het openslaan van *Het geloof heiligt de middelen* is de grote hoeveelheid tekst op elke pagina. De dorpelingen in het geïsoleerde Bretonse dorpje Morlec, waar *Het geloof heiligt de middelen* zich afspeelt, kletsen wat af. Kenmerkend zijn de steeds terugkerende plaatjes, waarop enkele talking heads meerdere ruim bemeten tekstballonnen met elkaar verbinden. De grote lappen tekst kennen we nog van Forests meesterwerk, *Het besloten land*. Ook in dat album, gemaakt in samenwerking met Tardi, zijn de personages onophoudelijk aan het woord. In *Het geloof heiligt de middelen* bewijst Forest nog steeds als geen ander zijn personages met behulp van dialogen tot leven te kunnen wekken. Helaas bezit *Het geloof heiligt de middelen* daarmee nog niet meteen de klasse van *Het besloten land*. Forest en Bignon laten ons in *Het geloof heiligt de middelen* kennismaken met de oudere schrijver Narcisse Mulot. In zijn Parijse stamkroeg hoort Mulot van enige vreemde gebeurtenissen in Morlec. Hij besluit het nuttige met het aangename te verenigen en op onderzoek uit te gaan. Kan ie gelijk in de rust van het dorpje aan zijn meesterwerk schrijven. Natuurlijk lopen de zaken niet zoals monsieur Mulot verwacht. *Het geloof heiligt de middelen* lijkt door Forest en Bignon samengesteld uit het grootste aantal clichés

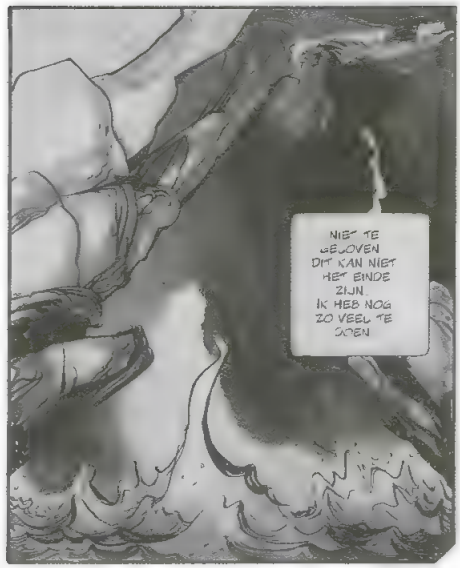

Bignon & Forest

dat ze rond een Bretons dorpje konden bedenken: een pastoor, een dorpsschone, strandjutters, wat zwarte magie, sprookjesachtige dieren, een beetje eco-drama en natuurlijk een referentie aan D-Day (in het nabijgelegen Normandië). Al deze clichés tezamen vormen een grotesk geheel, waarin je moet geloven om het te zien, zoals de Franse titel van het album aangeeft: *Il faut y croire pour le voir*. Aanvankelijk blijft de bizarre mengeling van bekende verhaalelementen nog wel boeien: in wat voor vreemde wereld is Mulot terecht gekomen? Gaandeweg wordt echter steeds duidelijker dat Forests en Bignons fantastische hersenspinsels nergens toe leiden, maar hun doel in zichzelf hebben. Geen verhaalwending is dan meer te gek. De onvoorspelbaarheid van het verhaal, aanvankelijk zo aantrekkelijk, verwordt steeds duidelijker tot een gebrek aan samenhang.
De geaquarelleerde beelden van *Het geloof heiligt de middelen* boeien weliswaar. Forest en Bignon weten ook beslist een aantal mooie typetjes neer te zetten. Maar de vrijblijvendheid van het verhaal doet *Het geloof heiligt de middelen* als een nachtkaars uitgaan. Dit eerste deel in de reeks Beeldroman is daardoor een mooie uitgave, die de lezer lichtelijk geamuseerd, maar vooral onverschillig dichtslaat. *(Toon)*

Dropsie Avenue 1 en 2
Eisner
Uitg. Arboris; per deel; 170 pl.; zwart wit; *f* 19,90/BF 395

Will Eisner heeft in zijn werk het sentiment nooit geschuwd. Met herkenbare levensverhalen, onconventionele pagina-opbouw zonder vaste kaders en *Tina*-achtige gelaatsuitdrukkingen, weet hij de lezer telkens weer mee te slepen in de wereld van zijn hoofdpersonages. In al zijn albums wisselt Eisner een lach af met een traan en legt hij schijnbaar moeiteloos de kleinzieligheid van de mens bloot. Zo ook in zijn nieuwste werk *Dropsie Avenue*, dat in twee boeken op de markt is gebracht. Als de Sergio Leone *(Once upon a time in America)* van het beeldverhaal verhaalt Eisner de geschiedenis van de Verenigde Staten aan de hand van het ontstaan, de bloei en het verval van één enkele straat in de Newyorkse wijk The Bronx. Van de eerste Hollandse kolonisten, via de Engelse, Ierse, joodse en Italiaanse immigranten, tot de Puertoricanen die beurtelings het aanzicht van de buurt bepalen.
En keer op keer toont Eisner hoe de geschiedenis zich herhaalt, hoe die er een is van gewone mensen. Op de achtergrond spelen zich wereldoorlogen af, maar het zijn de mensen in de straat die de historie bepalen. Zij zijn het die generatie op generatie ageren tegen nieuwkomers, die steeds weer onder veranderde omstandigheden het zelfde leven blijven leiden. De ene bewoner wordt hierbij door de auteur slechts vluchtig aangestipt, de andere wordt gedurende zijn hele leven gevolgd.

Eisner heeft met *Dropsie Avenue* een pamflet geschreven, een waarin hij de moderne, multi-culturele samenleving met al haar kleinzielige bewoners terecht wijst, door het verhaal te vertellen van hen die de Amerikaanse (zo niet de Westerse) maatschappij opbouwden. Zijn moraliserende boodschap is dudelijk en simpel: nader bekeken zijn we allemaal hetzelfde en hebben we allemaal de zelfde zwakheden. Achter elke deur in de straat, achter iedere gebeurtenis die het aangezicht van de wijk bepaalt, gaat een menselijk drama schuil. Het zijn de overeenkomsten in al deze verhalen die van *Dropsie Avenue* zo'n sterk verhaal maken. Want ondanks het gemis van een centraal intrige en ondanks de steeds slordiger wordende tekenstijl van Eisner (hij is inmiddels 79) blijven beide boeken boeien tot de laatste pagina.
Het alledaagse sentiment in de personages voert de lezers langs persoonlijke vetes, onbeantwoorde liefdes en stukgeslagen idealen. Slechts weinig stripmakers weten met zulke simpele, welhaast uitgekauwde gegevens, zoveel te vertellen *(Hans)*

De duistere steden: Het scheve kind
Schuiten & Peeters
Uitg. Casterman;
151 pl.; *f* 42,90/BF 795.

In de cyclus van *De duistere steden* is een nieuw deel verschenen. Langzamerhand bouwen de makers Schuiten en Peeters hun zelfgeschapen universum uit en overschreiden daarbij doelbewust de grenzen van het medium. Aanvankelijk gebeurde dat nog vrij conventioneel door van de strip op te schuiven naar rijk geïllustreerde boeken. In een later stadium volgden ook minder voor de hand liggende experimenten, zoals een hoorspel.
Aanvankelijk lijkt *Het scheve kind* een terugkeer naar de vertrouwde conventies van de strip. Het verhaal start in de bekende wereld van de *Duistere Steden*. De familie Von Rathen maakt een uitstapje dat voor dochter Mary fatale gevolgen zal hebben. Een tochtje met de achtbaan voert het gezin ongewild door een ander universum, waarna de dochter des huizes blijvend onder invloed van een andere aantrekkingskracht komt te staan.
Onverwacht verschuift het perspectief naar een fotostrip waarin de schilder Augustin Desombres de hoofdrol speelt. Het blijkt de creatie van zijn fresco's te zijn, die Mary's wereld zo doen scheuren. Langzamerhand groeien de hoofdpersonen naar elkaar toe in een onbewuste zoektocht, Augustin door zijn creativiteit en Mary met behulp van de wetenschapper Axel Wappendorf. Beide disciplines slagen erin de grenzen van de universa te overschreiden, maar veel geluk brengt dat niet met zich mee. De een is een anomalie in de wereld van de ander
De wijze waarop de makers de strip/fotostrip vormgeven (en vooral de wijze waarop zij beide vormen in elkaar laten overlopen) is bijzonder inventief. Niet elke poging van beide heren om de grenzen (en de rek daarin) te verkennen is even geslaagd, maar altijd weten ze de lezer te verrassen en te boeien. In *Het scheve kind* pakt hun zoektocht goed uit. Niet alleen leveren ze een verrassend experiment af, maar bovendien weten ze levende personages te schilderen, waarbij vooral de belevenissen en gevoelens van Mary de lezer regelmatig beroeren. Daardoor is *Het scheve kind* als (strip)verhaal een van de meer geslaagde albums uit de reeks. *(Jef)*

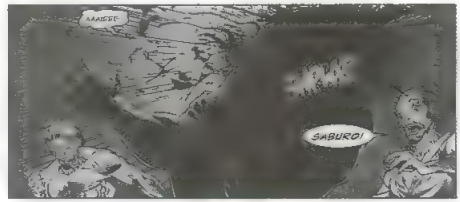

Campbell, Garner, Lee & Choi

Schuiten & Peeters

Gen 13 deel 1
Campbell, Garner, Lee & Choi
Uitg. Juniorpress;
48 pl.; *f* 6,95/BF 145.

In het begin van de negentiger jaren begonnen de banden met de comics-kolossen Marvel en DC voor een aantal stripmakers te zeer te knellen. Gezamenlijk besloten zij in 1992 tot de oprichting van Image Comics.
Juniorpress is van plan een aantal paradepaardjes van deze jonge uitgeverij in het Nederlands uit te brengen. De eerste keus is daarbij gevallen op de serie *Gen 13*. Deze serie is het resultaat van de samenwerking tussen scenaristen Jim Lee en Brandon Choi, tekenaar Scott Campbell en inkter Alex Garner.
Tekenaar Campbell en inkter Garner verstaan hun vak. In de typische, op het fysiek gerichte vormgeving van de comics suggereren zij de flitsende avonturen van een aantal energieke jongeren die, zoals gebruikelijk, over de nodige verborgen krachten beschikken.
Anatomisch klopt er dikwijls geen bal van, maar het oogt goed en daar gaat het om. Naar goed gebruik zijn de kaders te klein om de voluptueuze dames en de knallende gevechten in bedwang te houden. Kortom, op het eerste gezicht is *Gen 13* een prima aanwinst voor de Nederlandse stripmarkt.
Helaas weten de scenaristen Lee en Choi geen gelijke tred te houden met het vormgeversgeweld en is daarmee gelijk elk verband uit de strip verdwenen. Het verhaal dat de beide heren willen vertellen, is vergeven van de oubolligheid. Al het jeugdig élan dat de tekeningen suggereren, verschrompelt door het suffe plotje als een slak onder een handvol zout. De superjongeren die de hoofdpersonen zijn in de serie worden

DE COLLECTIONEUR
ANTON DAMEN
MARC VAN BROEKHOVEN
NOU MENEERTJE, DIT IS WEL ZEER CURIEUS. VOLGENS MIJ IS DEZE OOGAANDOENING VOLKOMEN UNIEK!
VOLGENS MIJ NIET IK KEN VEL HONDERD MENSEN DIE HEER LAST VAN HEBBEN!
DAT GELOOF IK NIET!!!
MAIKES FANCLUBDAG
IK DACHT NAMELIJK DAT MAAIKE HARTJES NOOIT ZOVEEL FANS ZOU HEBBEN.

gemanipuleerd door een stelletje bozerikken, die veel te veel kletsen, overleggen en pochen.
Het vederlicht gegeven wordt op geen enkele manier verzwaard door de karakters. Waar de meer interessante superhelden levensecht worden doordat ze gekweld zijn, zich schizofreen gedragen of worstelen met hun afwijking, is de Gen-brad een stelletje platte karakters dat niets te melden heeft. De flitsende vormgeving verpakt niets en is daardoor hol vertoon. *Gen 13* is sinterklaaspapier.
Het initiatief van Juniorpress om de stal van Image Comics in Nederland te introduceren is van harte toe te juichen. De keuze voor *Gen 13* bevreemdt echter en zal vooral zijn gebaseerd op het commercieel succes in de Verenigde Staten. In een persbericht hoopt Juniorpress op die andere spectaculair vormgegeven kraker van Image Comics: *Spawn* van Miller en McFarlane. Te betreuren valt dat daardoor de even duistere als schitterende Image-serie *Maxx* van Sam Kieth voorlopig alleen via de import te genieten zal zijn. *(Jef)*

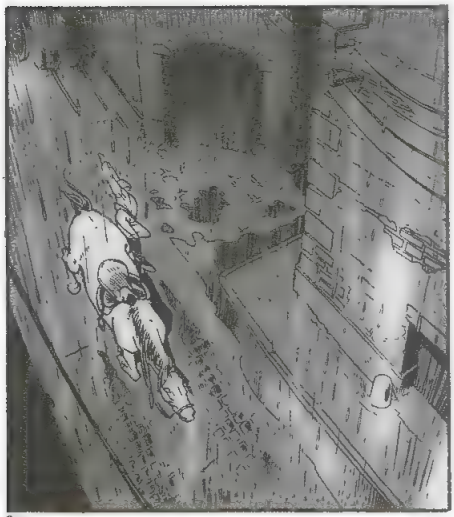

Soka

De man die niet meer schreef
Sokal
Uitg. Casterman; 93 pl.; zwart-wit; ƒ 24,95/BF 475.

Augustin Morel stelt kort na de oorlog zijn tragische liefdesgeschiedenis met jeugdliefde Marianne te boek. Het wordt een bestseller. Morel publiceert nadien echter nooit meer. Wanneer het boek vijftig jaar later verfilmd wordt, gaat hij terug naar het dorp waar hij en Marianne in het verzet zaten. Daar nam het leven een dramatische wending. In het dorp zit men echter niet op hem te wachten. De schrijver herinnert de dorpelingen aan een verleden dat beter vergeten kan worden.
In tegenstelling tot de laatste delen van *Inspecteur Canardo* is *De man die niet meer schreef* weer een interessant album van Sokal. De liefdesgeschiedenis tussen Augustin en Marianne is ontroerend zonder zoet te worden, de tragische karakters van Morel en de dorpelingen zijn overtuigend zonder overdrijvingen. Sokal doseert de informatie goed, waardoor de spanning in het verhaal tot aan het eind behouden blijft. Sokal maakt echter een vertelfout. Waar hij de liefdesgeschiedenis tussen Augustin en Marianne geloofwaardig opbouwt en uitspint, daar neemt hij te weinig pagina's om de wrevel tussen Morel en de dorpelingen uit te leggen. De collectieve schuld die op het dorp rust wordt niet voldoende onderbouwd, waardoor de wending die het verhaal neemt enigszins uit de lucht komt vallen. Hoewel Sokal geen meester is in het realistisch uitbeelden van mensen en zijn personages soms wat stroef acteren, is zijn tekenwerk nergens onbeholpen en stoort het nergens. Dat is knap, want minder goede vertellers zouden met deze tekeningen hopeloos door de mand zijn gevallen. Sokal blijft overeind. Toch had dit boek beter kunnen zijn. *(Hans)*

Zeker Lezen

Theodoor Cleysters
Le Gall
Per deel 48 pl.; kleur; gekart.; ƒ 17,50.

Robinsonades en *Schateiland* verhalen spreken na een kleine eeuw nog tot ieders verbeelding. Hoewèl deze geschiedenissen Frank le Gall wellicht niet bewust voor ogen stonden toen hij aan *Theodoor Cleysters* begon, is de "Stevenson"-exotica in zijn strips prettig aanwezig.
De hoofdpersoon van de serie, de brave jongeman Theodoor Cleysters, werkt in 1928 als kantoorklerk bij een havenbedrijf. Verre streken lokken en Theodoor wil graag naar Azië. Zijn chef staat open voor dit verlangen, zodat in *Kapitein Steene* het grote avontuur kan beginnen. Vanaf het moment dat Cleysters zijn noodlot ontmoet in de persoon van Meneer November loopt alles anders dan hij verwacht. *Kapitein Steene, De Archipelvreter, Marie Rechtdoorzee, Geheimen, De schat van de blanke radjah* en *Een passagier wordt vermist* beschrijven Cleysters' lange reis, wat als kapstok dient om hem allerlei avonturen te laten beleven waar hij niet echt op zit te wachten. Elk album weer probeert Theodoor naar Duinkerken terug te keren. Uiteindelijk lukt het hem aan te monsteren op een schip richting Europa. Zoals zoveel reizigers weet hij na thuiskomst in Frankrijk niet waarom hij eigenlijk terug wilde naar zijn bakermat. Misschien om iets te zoeken wat hij nooit zal kunnen vinden.
Rozendal, het zevende deel in de reeks, is een rustpunt na alle avonturen. Het geeft een beeld van de jeugd van Theodoor. In dit deel geen aktie en geen thriller-effecten, maar een warm verhaal over de eerste jaren van Cleysters op Rozendal, het huis van zijn ouders.
Na het weerzien met zijn dierbaren kiest Cleysters in *Een huis op een eiland* weer zee. De rol van Meneer November als Cleysters' noodlot is dan uitgespeeld. Vanaf dat moment worden vrouwen belangrijker in het verhaal en krijgt het karakter van Cleysters meer diepte. In tegenstelling tot Kuifje is Cleysters niet de eeuwige jonge reporter. De aanvankelijk o-zo-naïeve Theodoor wordt in de loop van de verhalen aldoor cynischer. Le Gall laat hem meegroeien met zijn avonturen. In het eerste deel is hij als groentje nog afhankelijk van goedgezinden. Later is hij als de beroemde ontdekkingsreiziger Cleysters een gewilde gast op menig feest.
De serie heeft zich in de loop van de tijd ontwikkeld. De inkleuring van de albums, verzorgd door Le Galls echtgenote Dominique Thomas, wordt net als Le Galls tekenwerk steeds beter. De decors zijn realistisch en gevuld met prachtige gebouwen en schepen. Ook de personages worden levensechter. Zo blijft het hoofd van Cleysters steeds even kaal, maar worden zijn gezichtsvormen ronder en volwassener.
Los van alle veranderingen kent de reeks één constante: de zee. De zee is er altijd, soms als decor, soms als deelnemer aan het verhaal. En met de zee is er de horizon en het onstilbare verlangen naar wat daar achter ligt.
Met *Theodoor Cleysters* heeft Le Gall een prachtige reeks op zijn naam staan. Een serie van formaat, doortrokken van de geur van de zee en de stille wens om eens zo'n reiziger te zijn als Theodoor Cleysters. *(Karin)*

De avonturen van Theodoor Cleysters verschijnen bij uitgeverij Dupuis in de Spotlight-serie. Achtereenvolgens verschenen *Kapitein Steene, De Archipelvreter, Marie Rechtdoorzee, Geheimen, De schat van de blanke radjah, Een passagier wordt vermist, Rozendal, Een huis op een eiland* en *Het audiëntieterras 1*.

Le Gall

PrikBord

Op het stripfestival van **Angoulême** lijken er elk jaar prijzen bij te komen. Het zijn er teveel om ze allemaal op te sommen. De oeuvre-prijs (Grand Prix d'Angoulême) ging naar **André Juillard**, de man van *De zeven levens van de Sperwer*, *Roodmasker*, *Arno* en *Het dagboek*. Hij krijgt volgend jaar een grote tentoonstelling. De Alph-Art voor het beste album van Franse makelij en de prijs van de gespecialiseerde stripwinkels ging naar *L'autoroute du soleil*, door de Fransman **Baru** op manga-formaat gemaakt. Beste buitenlandse album werd *Bone* van **Jeff Smith** (zie elders in dit *PrikBord*). De jury kon dit jaar verder het hardst lachen met de humor van de in Frankrijk wonende Nederlander **Willem** (*Poignées d'amour*). **Jodorowsky** kreeg voor zijn album *Juan Solo*, gemaakt samen met Bess, de scenarioprijs. Beste jonge scenarist (Prix René Goscinny) werd **Sylvain Chomet** voor *Léon la Came*.

Beste Franse album in Angoulême: L'autoroute du soleil

Beste jonge tekenaar werd **Fabio** dankzij zijn minimalistische *L'oeuf du chat*. De groep van **L'Association** kreeg de prijs van de Angoulêmse stripschool. Het Franse publiek, tenslotte, koos **De kroon van Ogotaï** in de reeks *Thorgal* als beste strip.
En zo leek iedereen tevreden. Of toch niet? Sommige grote uitgevers verweten de festivalorganisatie dat zij zich op een te klein publiek te richtte. Zij stelden zich derhalve terughoudend op. Desondanks is Angoulême nog steeds het belangrijkste Europese stripfestival met de beste tentoonstellingen. PL

Het reeds door uitgever en distributeur aangekondigde album **XIII** *The Mystery* gaat voorlopig niet door. In plaats daarvan tekent *Vance* aan een nieuwe stripaflevering van *XIII*. Overigens is het de bedoeling dat *The Mystery* volgend jaar alsnog verschijnt. PvG

De Franse pers meldt een aantal interessante nieuwe projekten. Zo komt **Stassen** met een opvolger van zijn veel bejubelde *Brieven uit de bar* in Dupuis' Vrije Vlucht-reeks: *Luis le Portugais*. **Michel Plessix**, tekenaar van *Patje van het Groenewoud*, bewerkt momenteel het kinderboek *The wind in the willows* in stripvorm voor uitgeverij Delcourt. **Jacques Ferrandez** heeft zijn *Oriëntaals dagboek* (tijdelijk?) terzijde gelegd en zet Marcel Pagnols tweeluik *Jean de Florette* en *Manon des Sources* (onlangs nog verfilmd door Claude Berri) om in strips voor uitgeverij Casterman. Daarnaast bewerkt Ferrandez ook *De gouden scarabee*, een verhaal van Edgar Allen Poe. **Andreas**, tenslotte, werkt voor Lombard aan een avonturenserie rond de figuur Capricornus uit *Rork*. De bedoeling is dat deze serie conventioneler wordt dan *Rork* en zo een groter publiek zal bereiken. TD

Maaike Hartjes' plannen voor een eenmalig vrouwenstripblad (zie *ZozoLala 85*) worden steeds serieuzer. Voor de Stripdagen in Breda dit najaar wil zij **Old Cake Comix** (Old Cake = Ouwe Taart) het licht laten zien. *Old Cake Comix* wordt een zwart-wit uitgave op comic-formaat en gaat vergezeld van een mini-expo. Inmiddels hebben Lian Ong, Roberta Gregory, Carolyn Ridsdale, Barbara Stok en Hester van der Grift hun medewerking toegezegd.strip," *„Het 'thema' is de autobiografische, persoonlijke strip,"* laat Maaike weten. *„We hopen meer vrouwen tot het lezen en maken van strips te inspireren, maar willen dat ook mannen het met veel plezier zullen lezen. Het wordt dus geen feministisch anti-man blad!"* Vrouwen die zich nog bij *Old Cake Comix* willen aansluiten, kunnen bellen met Maaike: 020 - 6694864. TD

Inktvis Prutduktie

Maaike Hartjes is niet de enige tekenaar uit *ZozoLala* die grootse plannen heeft. Ook **Inktvis Prutduktie** wil binnenkort strips uitbrengen. Onze man uit Groningen heeft plannen voor twee titels. Allereerst een bundel met strips uit zijn thuisstad onder de titel *Grunn*. Daarin moet allerlei meer en minder bekend Gronings talent een plaatsje krijgen. De andere uitgave wordt ook een bundeling,

BERTVANDERMEIJ/DE PINGUÏNS

ditmaal van strips die Inktvis samen met Marcel Ruijters, Lian Ong, Berend Vonk, Bert van der Meij en Jakob Klemencic maakte. Beide boekjes gaan rond de vijf gulden kosten en staan gepland voor de Haarlemse stripdagen. *Collectioneur*-tekenaar **Marq van Broekhoven** pakt het nog voorvarender aan en heeft inmiddels reeds twee strips in de winkels liggen. Daarin laat hij zowel een bekende *(De lijst)* als een minder bekende kant *(Stille lijnen)* van zichzelf zien. Marqs strips verschijnen als Juttemis-uitgave, gekenmerkt door prententelooshеid, betaalbaarheid en het betere (kleuren)kopieerwerk. Voor dezelfde reeks staan ook Van Broekhovens *Don Solo* en **Don Minx'** *Overpeinzingen van een Meelakker* gepland. De Juttemis-uitgaven zijn te bestellen door overmaking van *f* 4,75 per boekje op giro 4457519 t.n.v. Marq van Broekhoven te Breda o.v.v. de gewenste titels en je eigen adres. TD

ER WAREN EEN BOEL OUDE BEKENDEN, ZOALS JAN-JAAP, MET WIE JE VROEGER ALTIJD VERSCHRIKKELIJK KON LACHEN..

IK HEB EEN VASTE BAAN OP DE MAREEYING AFDELING VAN EEN GROOT BEDRIJF DAT TANDVLEESTEN EXPORTEERT
EN HOE IS HET MET MARYE?
HET LIGT IN DE LIJN DER VERWACHTING DAT MARYE EN IK BINNEN AFZIENBARE TIJD GAAN TROUWEN
OH, WAT LEUK ZEG!
ARME ONGEN
Barbara Stok op een afstudeerborrel

Stripautobiografieën zijn al lang niet meer het exclusieve specialisme van *good old* Robert Crumb. Ook mensen als Joe Matt, Gerard Leever, Julie Doucet en onze eigen Maaike Hartjes zetten inmiddels met verve hun eigen leven op papier. Aan dit illustere rijtje kan nu de Groningse Barbara Stok worden toegevoegd. Het eerste deel van haar strip **Barberaal** toont op komische wijze hoe Barbara van haar geboorte op 24 februari 1970 terecht is gekomen in de realiteit van 1996. Het tekenwerk in *Barberaal* mag dan nog niet volmaakt ogen; Barbara weet haar figuurtjes wel met een erg aanstekelijk gevoel voor humor tot leven te wekken. Dat is geen geringe prestatie en maakt van *Barberaal* een geslaagd debuut, dat garant staat voor een onverwoestbaar goed humeur. Voor *f* 13,20 is *Barberaal* de jouwe, inclusief dat goede humeur en een singletje van de Groningse noise-band Captain Nemo. Te vinden in een select aantal stripwinkels, of te bestellen door overmaking van het zojuist genoemde bedrag op rekeningnummer 570039762 van de ABN/Amrobank t.n.v. Barbara Stok, Groningen o.v.v. *Barberaal* en je naam en adres. TD

Dit PrikBord *presenteren wij de* Z-Lijst. *De eerste van - naar wij hopen - een lange reeks. Over het waarom van deze Harde Cijfers heb je in het redaktioneel al kunnen lezen. Dit is de plaats om iets meer te vertellen over het systeem achter de cijfers. We hebben gekozen voor twee lijsten om te voorkomen dat de* Z-Lijst *alleen beheerst zou worden door het seriegeweld. Stripseries bieden hun makers de gelegenheid in de loop van de tijd een massaal publiek op te bouwen, maar leiden tevens vaak aan inhoudelijke beperkingen. Zeldzaam zijn de stripmakers die na pakweg 48 deeltjes in de zelfde reeks nog iets te melden hebben. Vandaar dat het ons de moeite waard leek one shots (afgeronde verhalen in één deel), tweeluiken en trilogieën, strips waar wij in* ZozoLala *veel aandacht aan besteden, een aparte lijst te gunnen.*
Een andere keuze is geweest alleen stripwinkeliers te benaderen die ZozoLala *verspreiden. De* Z-Lijst *geeft zo in grote lijnen de smaak van het* ZozoLala*-publiek weer, dat wil zeggen rekening houdend met het aanbod waaruit ons publiek kan kiezen. Aan de verkoopcijfers van supermarkten, stationskiosken en Bruna-winkels gaan wij liever voorbij. Van hoeveel economisch belang deze cijfers ook mogen zijn, met hun beperkte standaardassortiment kunnen deze giganten alleen maar meer van hetzelfde verkopen. Wij houden het stripaanbod - en daarmee het aantal potentiële kandidaten voor de* Z-Lijst *- het liefst zo divers mogelijk.*
Hoe werkt de Z-Lijst *in de praktijk? Elke deelnemende winkelier krijgt maandelijks een lijst toegezonden, waarop hij of zij op basis van de ervaringen in de winkel moet aangeven welke vijf series en welke vijf overige strips die maand het beste verkochten. Iedere twee maanden voegen wij deze scores bij elkaar en toveren we daar op geheel onpartijdige wijze twee lijstjes uit.*
Om de Z-Lijst *wat te verlevendigen en de winkeliers iets meer dan enkel vakjesvullers te laten zijn, vragen we hen bovendien om hun lijstjes te voorzien van prikkelende opmerkingen. De opvallendste daarvan komen in de* Z-Lijst *terecht.*
Wij zijn ervan overtuigd dat de Z-Lijst *in deze vorm een lege plek in het striplandschap vult en hopen dat de lijst - met dank aan de deelnemende stripwinkeliers uit mag groeien tot een spraakmakend instituut.*

SERIES

1	(-)	Suske en Wiske 247: Het kostbare kader
2	(-)	Kromieken van de zwarte maan 6: De duistere kroon
3	(-)	Vasco 14: Toverkunsten
4	(-)	Storm 21: De Genesis-formule
5	(-)	Thorgal 21: De kroon van Ogotaï
6	(-)	Kiekeboe 68: Thantomthant
7	(-)	Rode Ridder 157: Avalon
8	(-)	Hans 8: Het gezicht van het monster
9	(-)	Slaïne 8: De naam van het zwaard
10	(-)	He Pao 8: De reis van kleine Li

„Sukses, en dat er meer winkels zullen reageren."

„It Kukel, dat is fêst spesjaliteit in Fryslân!"

„Joop Klepzeker: er moet tegenwoordig van elke scheet een luxe gemaakt worden!!! Een gewone zachte kaft is toch maar zeldzamer."

„Jojo 7: geen aktie, geen groot avontuur, geen geweld, geen sex, en geen held. Gewoon de belevenissen van een paar kleuters. Zouden we met allemaal weer zo jong willen zijn?"

OVERIG

Bergbloempje	1	(-)
Shamrock Song	2	(-)
Geloven is zien	3	(-)
De blanke sultane	4	(-)
S.O.S. Geluk	5	(-)
Pin-up 3	6	(-)
Sarajevo Tango	7	(-)
Dropsie Avenue 2	8	(-) *)
Dropsie Avenue 1	9	(-)
De eeuwige oorlog 1		

DE Z-LIJST KOMT TOT STAND, DANKZIJ DE VOLGENDE WINKELS: HET B-GEVAAR, BALLOON EXPRESS, BUL SUPER, DE BOEKENHALTE, EPPO, FRANKA, GILLES DE GEUS, GOBELIJN, HET LAND VAN LANGVERGETEN, LEIDSE STRIPSHOP, MIEKE'S STRIPTIEK, NOORD, HET PAARD VAN TROJE, PLOK, STRIPS EN EH... DINGESI, DE POORT, DE RAT, SHOEK, DE STRIER 't STRIPPIE. OOK HET COMMENTAAR IS AFKOMSTIG VAN DE DEELNEMENDE WINKELIERS.

*) **De lijst "Overig" omvat one-shots, tweeluiken en trilogieën.**

lijst

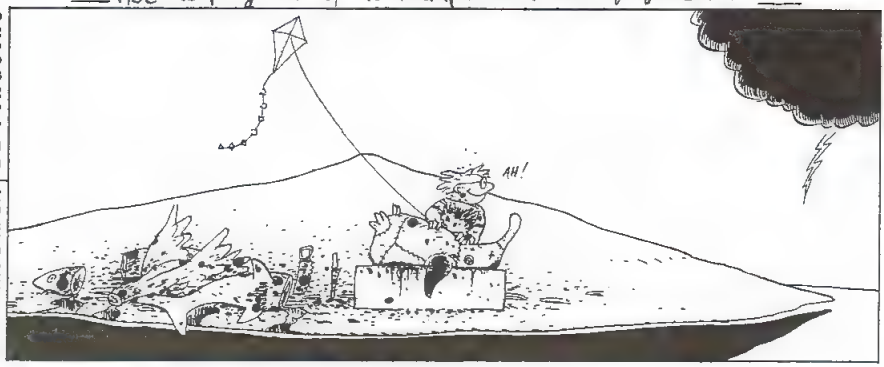

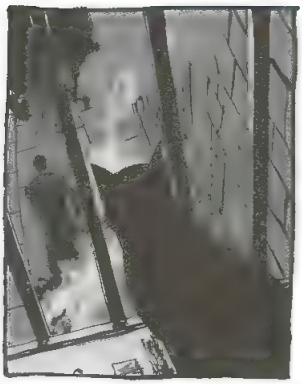

McKean

Goed nieuws voor de mensen die reeds acht deeltjes van Dave McKeans **Cages** in de kast hebben staan. Na een kleine twee jaar oponthoud zal het verhaal over Leo Sabarsky *(zie ZozoLala 73)* eindelijk worden afgerond. *Cages 9* verschijnt in april bij Kitchen Sink Press, waarna deel 10 in mei de reeks besluit. In 1997 wordt *Cages* tenslotte ook gebundeld in trade paperback-uitvoering, zodat na die tijd geen geldige excuses meer bestaan om aan McKeans magistrale vertelling voorbij te gaan. TD

Wie zich wil verdiepen in de geschiedenis van de Amerikaanse strip valt met zijn neus in de boter. De boeken- en artikelenstroom over honderd jaar Amerikaanse strips heeft zijn einde nog niet genaderd. Het wetenschappelijke tijdschrift over strips **Inks** deed vrolijk mee aan de hausse. Richard Outcault kreeg zowel in het mei- als novembernummer van 1995 alle aandacht. Verder in de mei-uitgave zes uitvoerige boekbesprekingen, waaronder een van *Our Cancer year* van Harvey Pekar en Joyce Brabner. Het novembernummer bevatte behalve het *Yellow Kid*-stuk een aardig artikel van Trina Robbins over de rol van vrouwen en kinderen in historische strips.
Een abonnement op *Inks* kost $ 20: Cartoon and Comic Art Studies; Ohio State University; 023L Wexner; 27 West 17th Avenue Mall; Columbus OH 43210-1393; USA. KvW

Omslagillustratie van Charles Schulz voor Inks

Na alle fotoboeken over Marvel presenteert Les Daniels een terugblik op zestig jaar DC Comics: **Sixty years of the world's favorite comic book heroes** (ISBN 1-85227 546-4, *f* 76,50). Een zelfde opzet als bij de *Marvellaria:* een kleurrijk overzicht van de helden en tekenaars die de stal van deze uitgeverij bevolken. De tekst vult de tekeningen netjes aan Voor comic-historici en liefhebbers. KvW

Dertien jaar geleden is hij overleden en nog steeds worden er boeken over hem en van zijn hand uitgegeven: **Jean-Marc Reiser**, inspirator van een groep tekenaars waaronder Hein de Kort. Wie achtergrondinformatie wil over de tekenaar kan sinds vorig jaar Reisers biografie door Jean-Marc Parisis ter hand nemen. *Reiser* (ISBN 2 246-4625-7; *f* 44,80) verscheen in het Frans bij Grasset met slechts enkele illustraties. KvW

De Amerikaanse uitgever Vertigo lanceert een dezer dagen de **Vertigo Vérité**-reeks. Vertigo's nieuwe reeks is net zo pretentieus als haar titel (ontleend aan de documentaire-filmstroming cinéma vérité) en biedt onderdak aan vernieuwende, realistische strips over het leven in hedendaags Amerika. Hoe lang geleden is het dat een uitgever een gokje waagde met dergelijk, vaak moeilijk toegankelijk werk? In ieder geval lang genoeg om nieuwsgierig te zijn naar het eerste deel in de reeks, *The system* van het Newyorkse talent **Peter Kuper**, een kleurenstrip zonder tekst (3 delen à $ 2.95). Ook het tweede deel in de Vérité-reeks, *Seven miles a second* ($ 7.95), het autobiografische verhaal van de inmiddels aan aids gestorven mannelijke prostitué **David Wojnarowicz**, ziet er veelbelovend uit. TD

Kuper

Hij noemt zichzelf *"a graphic novel evangelist"* (sic!). Met kennelijk de nodige zendingsdrang stelde D. Aviva Rothschild **Graphic novels: a bibliographic guide to book-length comics** samen (ISBN 1-56308-086-9; *f* 49,20). Zelf compleet verslingerd aan de strips wilde Rothschild met dit boek graphic novels introduceren bij het grote publiek. In zijn introductie definieert hij de verschillende

vormen van grafische romans. Hij deelt de strips in naar genres als *Classics, Crime and Mystery, Fiction, Horror/Occult*, enz. Behalve Amerikaanse titels bespreekt hij ook Europese en Aziatische strips. Bij elke titel worden de uitgever en een leeftijdsaanduiding vermeld en volgt een bespreking van de inhoud. Dat maakt deze bibliografie uitermate geschikt voor winkeliers en bibliothekarissen. Maar ook andere geïnteresseerden moeten via de genre-indeling wat van hun gading kunnen vinden. KvW

Ook in Noorwegen maken ze humoristische fantasy strips, zo laat Reinder Dijkhuis ons weten. Dijkhuis wil zo'n fantasy-strip, *Doppeltgjengern* van **Daniel Østvold** en **Ger Strøm**, uitgeven maar heeft problemen met de vertaling en lettering. Mensen die hem daarbij kunnen helpen, worden verzocht contact op te nemen met: Bloemstraat 30-a, 9712 LE, Groningen, 050 - 3111176.

Na vele franstalige winkels begeven ook enkele nederlandstalige winkels zich op het pad van de **ex libri**, al bevinden deze zich nog zonder uitzondering in België. Inmiddels zijn de zwart-wit ex libri van stripwinkels De Galliër te St. Truiden en Tistjen Dop te Turnhout via beurzen ook in Nederland bekend. Ook de Brusselse winkel Het B-gevaar timmert met ex libri aan de weg. Laatstgenoemde winkel voert de extraatjes uit als zeefdrukjes in enkele kleuren. Tot de laatst verschenen exemplaren behoren twee fiktieve bieradvertenties voor *De meesters van de gerst* en een zeer geslaagd prentje van *Jojo*. PvG

Geerts

Jeff Smiths strip **Bone** zorgt in kringen van comic-watchers al geruime tijd voor flinke opwinding. Onze *Snapshots*-verslaggever Paul Sprang noemde *Bone "prachtig, vertederend en verslavend"*. Smith zelf houdt het op een kruising tussen *Bugs Bunny* en *In de ban van de ring*. Dankzij de mensen van stripwinkel Lambiek kunnen we binnenkort allemaal genieten van Smiths creatie. Lambiek gaat *Bone* per drie comic-deeltjes bundelen en vertalen. De eerste Nederlandstalige *Bone* moet uit zijn voor de Haarlemse stripdagen. TD

Smith

Dargaud heeft heel wat nieuwe plannen. Naast de drie nieuwe delen in de reeks Beeldroman, waarvoor we je wel mogen verwijzen naar de *StripVoorspelling* in dit nummer, staat nog dit jaar (in elk geval in Frankrijk) een aantal nieuwe series op stapel. Enkele daarvan zijn *Los Angeles*, dat zich in een toekomstig L.A. afspeelt, door **Colin Wilson** op scenario van Vandam, *Malbeagh*, dat in de Schotse hooglanden is gedacht, door **Stalner** en *Colt Walker*, een nieuwe western met tekeningen van **Lamy** (*Adios Palomita*) op scenario van - alweer - **Yann**. Wij wachten af. PvG

In Frankrijk en België verschenen de laatste tijd genoeg uitgaven om de hebzucht van de verstokte verzamelaars op peil te houden. Zo voegden **Gine** en **Convard** een boekje aan hun reeks *Sneeuw* toe. *Carnets de Neige* (Editions Ifrane) is de titel van het werkje, dat naast een boel teksten en schetsen ook enige heuse strippagina's bevat. Een ander recent verschenen boekje opende de nieuwe *Inside*-collectie van uitgeverij Comic Events. Dit eerste *Inside*-deeltje (FF 129) biedt een bio- en bibliografie plus illustratiewerk in kleur van niemand minder dan **Hermann**. Nog zo'n modern-klassieke stripmaker staat centraal in **Presque tout Tardi** (FF 100; Sapristi). Dit monografietje belooft een interview, bibliografie en wat uniek illustratiemateriaal. Ook uitgeverij Dupuis kondigt een Franse uigave aan, die in dit rijtje past. *Les cravattes de Franquin* bundelt droedels, oftewel fantasievolle schetsjes, van **Franquin**, aangevuld met teksten van Numa Sadoul. TD

De bekende Brusselse stripwinkel **Espace BD** (Place Ferdinand Cocq nr. 2) bestaat tien jaar. Om dat te vieren heeft de winkel een boek uitgebracht, waarin een overzicht wordt gegeven van de vele exposities, die er in het afgelopen decennium zijn georganiseerd. Het boek bevat afbeeldingen in kleur (helaas wel wat klein) van alle zeefdrukken die ter gelegenheid van die exposities zijn uitgebracht, evenals een flink aantal schetsjes en ex libri, die de dankbare auteurs voor de winkel hebben getekend. Voor wie de winkel niet kent, bevat het album veel onbekend tekenwerk van ruim veertig bekende auteurs (waaronder, om slechts enkelen te noemen, Hermann, Loisel, Rosinski, Servais en Vink). Voor wie de winkel wel kent, kan dit album een hoop centen aan zeefdrukken schelen, al is het met goedkoop: zo'n BF 1000 (ƒ 55,00) voor 42 pagina's glanspapier. Die prijs is wel inclusief twee gesigneerde schetsen van Franq en Walthéry. PvG

Oeps! Bestaat **Impuls** al elf nummers en hebben wij nog nooit aandacht aan dit stripblad besteed? Het lijkt er verdacht veel op, dus de hoogste tijd om de opvolger van illustere blaadjes als *Furore, Verkenpt* en *de Eenhoorn* nee, wij hadden er ook nog nooit eerder van gehoord - eens in de spotlight te zetten. *Impuls 11* bevat vooral humoristische strips, waarbij met name de korte strip van

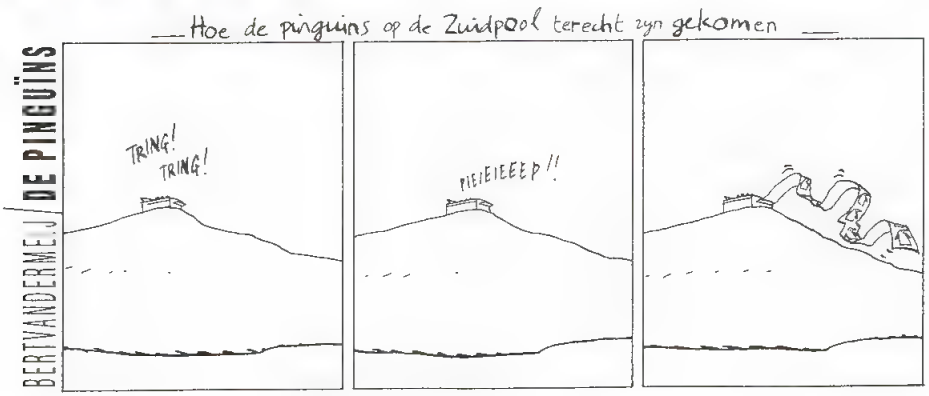

OOM MARS

Oom Mars, We hebben een stripje over U gemaakt!
ZOZO HAHA
Dsleuk! Een strippie over mijnes!
Maar.. vieze strips?? verzielte geest?? gevuide konnetjes,??
Ik??
Hij vat het sportiever op dan ik had verwacht.
RIP!
Nou!
TEUNTJE D. DIE NOG STEEDS EEN BOEK VAN MIJ HEEFT
MARJOLE VAN B. VAN WIE IK NOG 25 PIEK KRIJG!

„Om de Plintkabouter*-jongens niet teleur te stellen, wilde ik graag met dit subtiele strookje op hun* Collectioneur-*mopje* [zie ZozoLala 85, red.] *reageren. Hebben jullie nog een gaatje? (In jullie blaadje,) Hoeft niet per se de cover te zijn."* Bij deze

Janko Bosch, à la Peter de Smet met een snufje Willem Ritstier, eruit springt. Ook Reinder Dijkhuis' meligе *Rovers van ClwydRhan* worden in *Impuls* voorgepubliceerd, zij het met niet meer dan één pagina in dit nummer. Wat verder opvalt, zijn de voor een amateurblad omvangrijke en lezenswaardige redaktionele bijdragen.
Al met al is *Impuls* een laagdrempelig, vrolijk jongensblad, dat altijd meer steun kan gebruiken. Oftewel in de vorm van donaties, oude nummers (à *f* 5,00), proefnummers (ook *f* 5,00), abonnementen (*f* 25,00) en poen in het algemeen: giro 5954121 t.n.v. K. Hekhuis inz. *Impuls*, Waterhoen 5, Leusden, Nederland. Oftewel dankzij enthousiaste lay-outers, redakteuren en amateurstripmakers, die contact opnemen met Kilian Hekhuis, of bellen met Reinder Dijkhuis in Groningen: 050 31111766. TD

Janko Bosch (Impuls)

Het leek aanvankelijk een geintje, maar hij ligt echt in de winkels: **Asterix presenteert zijn grote broer Hoempa-Pa de Roodhuid**, compleet met de kleine Galliër prominent op het omslag. Doorzichtiger reclametruc zijn we zelden tegengekomen. Als deze formule aanslaat, wat zal er dan volgen: Fré Vandermugge presenteert *De onzichtbare kathedraal?* Joop Klepzeiker presenteert Eric Schreurs' *1984?* De Pinguïns presenteren *Moeasshi?* Leuk dat oud werk van Uderzo en Goscinny opnieuw wordt uitgegeven, hoor, maar kunnen die flauwe redaktionele stukjes zogenaamd "geschreven door Asterix zelf" de volgende keer weer door de uitgever worden weggelachen? Hoeft het publiek dat niet meer te doen. TD

Je oort afgevraagd wat de betekenis was van die grote neuzen in *Asterix*? Wanhopig geprobeerd de toverdrank na te brouwen? Benieuwd wat de specifieke problemen vormen bij het vertalen van deze verhalen? Peter Kessler heeft het hoogstpersoonlijk allemaal onderzocht. Je kunt het nalezen in **The complete guide to Asterix** (ISBN 0-340-65346-9, *f* 35,00). Uderzo schreef het voorwoord bij deze aanvulling op de *Asterix* sage. Voor Gallische genieters een mooie aanvulling op hun kollektie. KvW

Nummer 7 van SjoSji staat in het teken van 1 april. Het betekent de rentree in het stripblad van Gerard Leever. De verloren zoon levert een strip van vier pagina's. Ook Hein de Kort mag kamerbreed zijn kwaliteiten etaleren met vier pagina's *Jean-Pierre*. De stripmaker kon zich nauwelijks herinneren wanneer hij voor het laatst zo'n lang verhaal had gemaakt. Mark Retera verzorgt de cover van *SjoSji 8*. Dit nummer bevat een *Gilles de Geus*-wedstrijd. Te winnen zijn een honderdtal albums van het nieuwste *Gilles*-verhaal: *Willem de Zwijger*.

Voor deze gelegenheid bevatten de albums een extra prent die in de reguliere uitgave niet voorkomt. *Willem de Zwijger* zal overigens niet, als te doen gebruikelijk, in eigen beheer door de stripmakers uitgegeven worden. Met ingang van dit album heeft de serie onderdak gevonden bij Arboris.
In *SjoSji 8* begint bovendien een artikelenreeks van zeven afleveringen, waarin het maken van een strip wordt beschreven. Hierbij gaat het niet alleen om het creatieve gedeelte. Ook de meer technische fasen, zoals het drukken, komen aan bod.
In nummer 9 begint een nieuwe *Lucky Luke*-verhaal op scenario van Yann. Als het meezit, tekent Morris de cover van deze editie. De start van het verhaal wordt vergezeld van een achtergrondartikel over de 50-jarige cowboy. Als nummer 11 verschijnt, nadert het Haarlems stripfestijn al met rasse schreden. In dit nummer wordt daaraan ruim aandacht besteed door middel van een pagina's lang overzicht dat meldt waar alles te vinden is. JN

(Advertentie)

Het bijhouden van de buitenlandse stripinformatiebladen levert soms opmerkelijke wetenswaardigheden op: zo plaatste het Duitse *Rraah! Magazin* bijgaande illustratie uit het Deense **Donald Duck**-blad waarop naast de neefjes Kwik, Kwek en Kwak nog een vierde neefje is afgebeeld en dat is er toch echt één teveel. De Deense uitgever wijdt het foutje aan onvoldoende kennis van zaken van de Zuid-Amerikaanse tekenaar, die voor de betreffende Duck-aflevering verantwoordelijk was. PvG

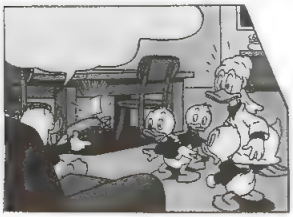

Het **aprilnummer** van **Zone 5300** brengt een fotostrip met *Gutsman* tekenaar Erik Kriek in de hoofdrol. Het verhaal heet *Als het dorp doordraait* en is een parodie op soap. Verder in dit nummer gezamenlijk werk van Marcel Ruijters en Matthias Giesen. De laatste maakte samen met Marc Heymans voor dit nummer ook de nieuwe strip *Watteauna*. De liefhebbers van Bert van der Meij worden ook bediend. Zij krijgen een nieuwe reeks van zijn hand voorgeschoteld: *Het zijn de kleine dingen die het 'm doen*. Het gaat over grote gevolgen voor de toekomst die kleine gebeurtenissen kunnen hebben. Dat wordt weer eindeloos variëren Verder in het april-nummer nog een nieuwe strip van de mysterieuze tekenaar of tekenares Amoebe. De redactie van *Zone 5300* weet ook niet wie er achter dit pseudoniem schuil gaat. Ze krijgt het werk via de post toegezonden en vindt het goed genoeg om te plaatsen. Over de inhoud van het mei-nummer staat nog niet veel vast. Zeker is dat *Gutsman* weer opduikt en waarschijnlijk is dat werk van Julie Doucet wordt gebracht. HvS

Tijdens het jongste stripfestival in Angoulême stelde Thierry Groensteen het nieuwe stripinformatieblad **9e Art - Les Cahiers du Musée de la BD** voor. Dit initiatief van het Franse stripcentrum CNBDI wil een onmisbaar kwaliteitsblad zijn voor stripanalyse en -geschiedschrijving. *9e Art* is internationaal van opzet: naast Groensteen (ex-*Cahiers de la BD*) staan ook R. Harvey *(The art of the funnies)*, I. Arranz Ibanez, A. Altariba, P. Sterckx en P Tisher in het colofon
De 142 pagina's van het eerste nummer van *9e Art* bieden vertalingen van interessante stukken uit Spaanse, Duitse, of Amerikaanse publicaties en enige oorspronkelijke bijdragen. Onderwerpen: stripmakers Gotlib, Töpffer en Bud Fisher, de invloed van Alain Saint-Ogan op Hergé en een uitgebreid dossier over stripautobiografieën. Dit alles in zeer leesbaar Frans. Voeg daarbij de verzorgde opmaak (met o.a. nog ongepubliceerde Kafka-adaptaties van Juillard, Baudoin en Tripp) en het zal duidelijk zijn dat het jammer is dat *9e Art* niet meer dan één keer per jaar verschijnt. *9e Art* kost FF 135 en is te bereiken via het Musée de la BD, 121, Rue de Bordeaux, 16000 Angoulême, Frankrijk, telefoon: 45386565. PL

De grote gebeurtenis in **(A Suivre)** van de laatste maanden is ongetwijfeld de terugkeer van Nestor Burma in *Casse-pipe à la Nation*. **Tardi** is weer op dreef in een sterk verhaal, dat met een onschuldig bezoek aan de kermis begint. Voor de gelegenheid heeft de redaktie van *(A Suivre)* een aantal van haar vaste tekenaars gevraagd een illustratie en een gelegenheidspagina te verzorgen bij een lang kermis-artikel in het februari-nummer. Verder

Tardi

In Memoriam

Jerry Siegel, die begin jaren '30 samen met Joe Shuster *Superman* schiep, is op 28 januari j.l. overleden. Hij is 81 jaar geworden. Shuster overleed eerder in 1992. Siegel bedacht de held van Krypton, terwijl Shuster hem tekende. In 1937 verkochten de twee de rechten van *Superman* voor een grijpstuiver aan DC Comics. De reeks was direct een financieel succes enzette daarmee de toon voor vele nieuwe series met en over superhelden, die inmiddels decennia lang het Amerikaanse stripaanbod domineren. Siegel en Shuster zouden de *Superman*-verhalen tien jaar lang blijven maken. In 1947 werden ze ontslagen, nadat ze er bezwaar tegen maakten dat ze alleen betaald werden voor hun werk en niets aan rechten ontvingen. Hun hele leven zijn Siegel en Shuster blijven procederen tegen dit onrecht. DC kwam medio jaren '80 met een schikking: de oorspronkelijke auteurs kregen voortaan een jaarlijkse toelage van 30.000 dollar en hun namen werden voortaan vermeld bij de strips
Superman ontsproot aan het brein van Siegel uit zijn frustratie als magere puber. Hij droomde van onbereikbare vrouwen bij wie hij graag indruk zou willen maken met meer fysieke kracht, zo bekende hij ooit. Ook al is Siegel dan nooit zo sterk geworden als de alter ego van Clark Kent, later trouwde hij wel met de vrouw die voor Shuster model had gestaan als Loïs Lane. Dat moet een hoop leed hebben vergoed.

In Memoriam

Op 28 januari j.l. overleed op 85-jarige leeftijd in Parijs de Amerikaanse tekenaar **Burne Hogarth**. De auteur was op de terugweg van een bezoek aan de stripbeurs van Angoulême in Zuid-Frankrijk. Hogarths stripproduktie is niet geweldig groot, maar niettemin behoort hij tot de belangrijkste auteurs van deze eeuw. Zijn naam zal verbonden blijven aan **Tarzan**, zijn bekendste strip, die hij in 1937 overnam van Harold Foster toen die met *Prince Valiant* begon. In 1950 keerde Hogarth de strip de rug toe en begon hij tekenlessen te geven. Later beroemd geworden striptekenaars als Gil Kane, Al Williamson en Wallace Wood zaten bij Hogarth in de klas. Vanaf 1970 begon Hogarth te schilderen, maar trok ook de strip hem weer: in de jaren zeventig tekende hij opnieuw diverse *Tarzan*-verhalen. *Morphos*, dat in 1992 verscheen, was zijn laatste stripprojekt. Hogarth heeft tevens een aantal standaardwerken over tekentechnieken op zijn naam staan, zoals *Dynamic Figure Drawing* en *Dynamic Light and Shade*. Enkele daarvan worden na tientallen jaren nog steeds herdrukt. Zijn perfekte weergave van de menselijke anatomie en van de natuur bezorgde Hogarth de bijnaam de Michelangelo van de negende kunst.

In Memoriam

Oude soldaten sterven niet. Stripmakers wel, zij het dat ze in het harnas sterven. Op 22 januari overleed de Belgische stripmaker **Arthur Piroton**. Hij werd 64 jaar oud.
Piroton is groot geworden bij *Robbedoes* en hij is het blad tot het eind toe trouw gebleven. Toch kan hij niet een typische *Robbedoes*-tekenaar worden genoemd. Als realistisch tekenaar in een stripblad dat zich toch in sterke mate op de humorstrip richt, heeft hij altijd een wat aparte plaats ingenomen. Zijn stijl is een mengeling van Amerikaanse invloeden en kenmerken van het werk van zijn collega's en generatiegenoten Hubinon en vooral Jijé. Het meeste succes kende Piroton met de serie *Jess Long*, die hij in 1966 samen met Maurice Tillieux startte

bevatten de laatste nummers het vervolg van de tweede episode van *Maankop* en enkele korte verhalen van Boucq, Prado en Cabanes. PvG

In ons vorig nummer meldden we het gerucht dat **Boucq** en **Moebius** samen zouden werken aan *Blueberry 1900*. Het bericht is in de Franse pers inmiddels zo vaak opgedoken, dat het bijna wel waar moet zijn.
Er komt nog meer nieuws over **Giraud** bij. De man schijnt zijn visie op tekenen aan het papier toe te vertrouwen. Het resultaat van deze overpeinzingen, *L'art du dessin*, zou volgend jaar in het Frans moeten verschijnen. Hoewel de details nog niet bekend zijn, hebben de Giraud-fans dus zeker wat om naar uit te kijken. TD

De *grand old lady* van de Engelse literatuur **Doris Lessing** heeft de bloedhonden van de Britse literaire kritiek weer eens achter zich aan. Samen met **Charlie Adlard** maakte de 76-jarige auteur een stripboek genaamd: *Playing the game* (Uitg. Harper Collins; ISBN 0-586-21689-8; *f* 19,25). Met dit stripboek probeert de schrijfster van o.a. *The golden note book* en *The grass is singing* zich een nieuwe weg te banen door het literaire oerwoud. Van de Engelse kritiek is alleen *The Financial Times* positief over haar eerste strip: *"Een mijlpaal, een belangrijke prestatie die het verdient een bijdrage te leveren aan een bredere acceptatie van dit verwaarloosde genre."* Sportief van *The Financial Times* om toe te geven dat het beeldverhaal genegeerd wordt in de Engelse contreien. KvW

Amerikaanse uitgevers haken al enkele jaren in op de populariteit van popmuziek om strips te verkopen. Het verstrippen van popsterbiografieën is bijna een zelfstandige tak van industrie geworden, waarin vooral onbekende tekenaars werkzaam zijn. De laatste tijd worden echter meer bekende auteurs voor dergelijke projekten gevraagd. Denk aan het eind vorig jaar verschenen boek over Jimi Hendrix door Bill Sienkiewicz. Recentelijk verscheen bij Marvel, onder het sublabel Marvel Music, een boekje over de **Rolling Stones**, waarin **Dave McKean** door middel van de voor hem zo kenmerkende broeierige collages van foto's, grafische technieken en (song)teksten de rockband in beeld brengt. De opzet van het geheel blijft wat vaag, maar voor Stones-fans en/of McKean-fans is dit een leuk hebbedingetje voor de prijs van $ 6,95. PvG

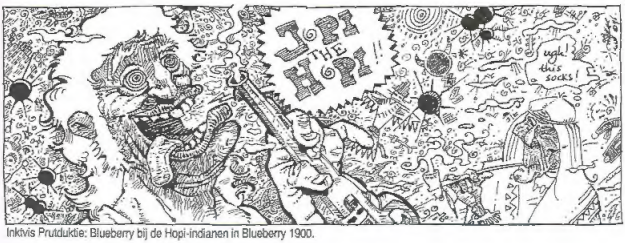

Inktvis Pruduktie: Blueberry bij de Hopi-indianen in Blueberry 1900.

Rectificatie

In het kolofon van ons vorig nummer is verzuimd te vermelden dat ook Marcel Ruijters meetekende aan de voorplaat. De tekening op pagina drie werd gemaakt door (v.l.n.r.) Bart Schoofs, Maaike Hartjes, Marcel Ruijters, Berend Vonk en Jakob Klemencic.

Agenda

Op tweede Paasdag **8 april** kunnen liefhebbers het verplichte familiebezoek ontlopen door naar de achtste **Delftse Stripdag** te gaan. In zalencentrum Delftstede aan de Phoenixstraat 66 te Delft kan iedereen daan van 10.00 tot 16.00 terecht voor een ruilbeurs, een stripveiling en signerende tekenaars (o.a. Robert van der Kroft en Marnix Rueb). Tevens wordt de Gouden Balloon uitgereikt, een prijs voor iemand die zich verdienstelijk heeft gemaakt voor het beeldverhaal. Deze eer valt te beurt aan Jesse van Muilwijck (maker van krantestrip *De Rechter*) en Frans Le Roux van de Teleac-cursus *Strips & Cartoon tekenen*. De entree bedraagt vijf gulden, voor kinderen een knaak.

Brabant Strip, uitgever van het gelijknamige stripinformatieblad, organiseert voor **zondag 28 april** haar jaarlijkse stripruilbeurs. Vanaf 13.00 uur kan iedereen terecht in zaal Het Bad aan de Martelarenlaan te **Kessel-Lo** (vlakbij het station van Leuven). Naast de ruilbeurs wordt er ook een veiling gehouden. Voor 50 franc kom je binnen.

In de Rotterdamse galerie **De Kunstkelder** zijn **tot en met 18 april** tekeningen te zien van de *Zone 5300*-medewerkers **Luuk Bode, Matthias Giesen, Robert van der Kroft** en **Jeroen de Leijer**. Bij de expositie is een leeshoek ingericht, waar ook de albums van de tekenaars te koop zijn. De galerie bevindt zich aan de Witte de Withstraat 19A en is geopend van woensdag tot en met zondag van 12.30 tot 18.30 uur.
Werk van overige *Zone*-tekenaars wordt nog **tot en met 14 april** tentoongesteld in de Rotterdamse kunstenaarssociëteit **De Illusie**. Te zien zijn tekeningen van onder anderen **Berend Vonk, Djanko, Marcel Ruijters, Jeroen Steehouwer, Zookie, Maaike Hartjes, Floris Oudshoorn, Benno Vranken, Wasco** en **Typex**. De Illusie is te vinden aan de Westerkade nummmer 19.

Nog **tot en met 18 april** a.s. stelt de kersverse Leuvense stripwinkel **Het besloten land** werk tentoon van **Johan de Moor**. De Moor zal bovendien op **18 april** de door hem geschilderde gevel van de winkel feestelijk inwijden. Het besloten land, Parijsstraat 16, 3000, Leuven, 016 - 225840.

Het eeuwfeest van het stripverhaal staat in België weer garant voor een hele waslijst aan stripevenementen. We pikken de krenten uit de pap.
Van **4 tot 30 april** staat Eric Joris centraal in **Galerie Mekanik Strip in Antwerpen** (St. Jacobsmarkt 73, 03 - 2342347). De expositie met de titel **Eric Joris: Les cuisiniers dangereux** staat in het teken van een artistieke ontmoeting tussen Joris en enkele hedendaagse Vlaamse schrijvers.

Jean-Pol, aan wie uitgeverij Comic Events onlangs een boekje wijdde in de reeks *De Grote Vlaamse Stripauteurs*, exposeert ook: van **5 tot 28 april** in **Cultureel Centrum Den Blank te Overijse** (058 - 518810).
De herdenking van de honderdste geboortedag van Paul van Ostayen is de aanleiding voor de tentoonstelling **Hommage aan de Antwerpse dichter Paul van Ostayen**, die van **9 april tot 2 juni** te zien is in het **Belgisch Centrum van het Beeldverhaal te Brussel** (Zandstraat 20, 02 - 2191980).
In datzelfde **B.C.B.** loopt van **16 april tot 26 mei** de tentoonstelling **Chaland in België**. Werk van de Atoomstijl-virtuoos Chaland zal van **1 april tot 31 december** ongetwijfeld ook te vinden zijn in het Brusselse **Atomium** (Eeuwfeestlaan, 02 - 4770977). Naast dat van vele andere stripmakers, die zich net als Chaland lieten inspireren door het bekende jaren vijftig-monument.
Van **23 tot 28 april** vindt in **Brussel** de jaarlijkse **Internationale Boekenbeurs** plaats (Tentoonstellingspark, 02 - 6463890). Een gebeurtenis die goed is voor de nodige extra stripfestiviteiten.
Bijvoorbeeld de tentoonstelling met originele platen van **Hermanns** *Sarajevo-Tango:* van **17 april tot 8 juni** in **Radison SAS Royal Hotel** (Wolvengracht 47, 02 - 2192828).
Of de expositie met de titel **100 Jaar stripgebeurtenissen**, georganiseerd door de mensen achter het Brusselse striphlad *Brazil*. Voor elk jaar één "stripgebeurtenis" en wat dat

inhoudt, is te zien van **23 tot 28 april** in het **Tentoonstellingspark** (02 - 6463890).
Ook de vrouwen van **Association 29** zetten tijdens de Internationale Boekenbeurs een tentoonstelling op: **Stripvrouwtjes en de negende kunst: vrouwen die strips maken.** Origineel werk van o.a. **Chantal de Spiegeleer, Dominique David** en **Jeanine Rahir** is van **19 april tot 4 mei** te zien bij **Association 29** (Blachestraat 29, 02 - 5384773). De vrouwenorganisatie organiseert daarnaast op **30 april** een debat over de positie van vrouwen in de stripwereld. Vrouwelijke en mannelijke auteurs, inkleurders en uitgevers geven die dag allen hun visie.
De laatste eeuwfeest-expositie die waar we jullie op attent maken, is **De vreemde wereld van Carland Cross**, te zien van **1 mei tot 31 juni** in hotel **Eurovillage** (Karel de Grotelaan 80, 02 - 2308555).

Kort na de Internationale Boekenbeurs, op **4 en 5 mei**, vindt in Brussel het tweede **Stripfestival van Brussel** plaats. Het festival, met **Johan de Moor** en **Stephen Desberg** als eregasten, is te vinden in het museum **Autoworld** (Jubelpark, 071 - 845825). Andere namen op de gastenlijst zijn **Hausman, Michetz, Dominique David** en **Philippe Berthet**. Uit eigen ervaring kunnen we melden dat het een vreemde gewaarwording is, een stripbeurs temidden van antieke auto's, maar voor francofone stripliefhebbers zeker de moeite waard.

Zondag 19 mei is de **kunstijsbaan in Eindhoven** het toneel van een **Boeken & Stripbeurs.** De organisatie verwacht vooral veel particuliere (strip)boekhandelaars. De Boeken & Stripbeurs is open van 10.00 tot 16.30. Meer informatie: 077-3733108.

De **Grote Stripbeurs van 's-Hertogenbosch** is aan zijn vierde editie toe. Op **zaterdag 18 mei** kan iedereen voor 2 gulden 50 tussen 10.00 en 17.00 uur binnen in de **Brabanthallen** te Den Bosch (op 15 minuten lopen van het station). Wees er snel bij, want de eerste vijfhonderd bezoekers krijgen een striptas. Naast de 200 meter stands, signerende tekenaars en de stripveiling, ook een expositie van tekenaar Steven de Rie. Kinderen tot 12 jaar mogen, mits onder begeleiding, gratis naar binnen.

Na de spraakmakende introductie van het werk van Chris Ware in de afgelopen maanden biedt **Galerie Lambiek** in **april** (oh, nostalgie!) een verkoopexpositie rond het duinkonijn **Wipperoen**. Parallel hieraan loopt **tot eind mei** een verkoopexpositie rond **Thierry Guitard**. De titel van deze tentoonstelling is *Malheur* en dat schijnt heel treffend te zijn. Na Guitard opent Lambiek op **7 juni** de expositie rond het blad **Drawn and Quarterly**, eerder te zien tijdens de Haarlemse stripdagen! Galerie Lambiek, Kerkstraat 78, Amsterdam, 020 - 6267543.

Het Waalse plaatsje **Rochefort** zet **Roba**, de vader van *Bollie en Billie*, de komende tijd in het zonnetje. Van **16 mei tot 9 juni** loopt in Cultureel Centrum des Roches (084 - 212537) een retrospectieve rond het werk van de man. Bovendien komt Roba **16 mei** in levende lijve naar Rochefort, waar hij eregenodigde is van de **Vierde Stripontmoeting** in het Syndicat d'Initiative (Rue de Behogne 5, 084 - 212537).

Nog twee maandjes slapen en het is weer zover. De Stichting Beeldverhaal Nederland organiseert op **1 en 2 juni** voor de derde maal de **Haarlemse stripdagen**. Even leken de festiviteiten te stagneren door het wegvallen van de hoofdsponsor, maar de leemte is tijdig en voor langere tijd gevuld zodat niets twee aangename dagen in de weg staat.
Zoals gebruikelijk beperken de aktiviteiten zich niet tot een weekend. Vooral de exposities en tentoonstellingen zijn weer dik gezaaid. **Van 25 mei tot 29 juli** organiseert **Teylers Museum** de tentoonstelling **Heer Bommel en Tom Poes**. Hoewel de titel anders doet vermoeden, zal ook ouder werk van Toonder als *Don Sombrero* en materiaal uit *Kappie* en *Koning Hollewijn* te zien zijn en wordt er ook werk getoond van studiomedewerkers als Kresse, Wijn en Matena.
In het **eerste weekend van juni** zullen onder de noemer **Industriële monumenten** getekend in het **Provinciehuis** twaalf tekeningen getoond worden van Joost Swarte, Peter Pontiac, Ever Meulen, Theo van den Boogaard, François Schuiten en Don Lawrence. De tekenaars hebben allen twee bouwwerken getekend. Van de getoonde werken zullen zeefdrukken te koop zijn.
Ook tijdens de stripdagen zal in de refter van het **stadhuis** een tentoonstelling zijn ondergebracht van de satirische Braziliaanse strip **O Amigo da Onça** en op de eerste etage van de **Vleeshal** aan de Grote Markt komt een expositie van strips uit het Canadese **Drawn & Quarterly**.
In de **Vishal** komt de groepstentoonstelling **Wild Vlees**. De tentoonstelling zal werk laten zien van zowel stripmakers als beeldende kunstenaars. Deelnemers zijn onder andere Charles Burns, Kamagurka, Marc Mulders en Peter Pontiac.
Behalve museums en hallen bezoeken, heeft de bezoeker ook andere mogelijkheden. Regisseur Rieks Swarte en **Toneelschuur** brengen **van 31 mei t/m 2 juni** een aantal toneelvoorstellingen gebaseerd op de strip **Dr. Ben Cine** van Rieks broer Joost. In het **Patronaat** wordt weer hard en/of goed muziek gemaakt, ditmaal op instigatie van de jongens van **Zone 5300**. Naast muziek zal ook theater en cabaret worden bedreven. Bovendien zal *Zone 5300* een expositie van origineel werk verzorgen in **Vide Cultura**.
Middelpunt van het stripfestijn blijft de **Grote Markt** met de stripbeurs en belendende kroegen. Veel uitgeverijen waren bij het schrijven van dit stuk nog koorstachtig bezig met het ronselen van signerende auteurs. Een onvolledig lijstje biedt echter nu reeds onderdak aan Loustal, Guido van Driel, Sokal, Warnauts, Raives (ook Casterman heeft nog plannen voor een expositie), De Jager, De Kort, Van den Boogaard, Van der Kroft, Kuijpers en Matena.

OUDE NUMMERS KOSTEN ƒ 4,00 / BF 75 PER STUK ; NUMMERS OUDER DAN 1 JAAR ƒ 2,50 / BF50

85 FORMALINE, FOERSTER, BEZIAN
83 CHARLES BURNS, MARS, GNOE
82 ANDREAS, RORK, STRIP "X-20", CYRRUS, CHRIS BERG
81 HERMANN, JEROEN DE LEIJER, DE WIRDJAS, MARK BEYER
80 VITTORIO GIARDINO, PETER BAGGE, MAAIKE HARTJES, MICHEL PLESSIX
79 FRANK, ULLI BURER, GUIDO VAN DRIEL
78 MARTIN LODEWIJK, SIGNED BY WAR, BEREND VONK
77 KRUTULJIN, BENN, FLORIS OUDSHOORN
76 INKTVIS PRUTDUKTIE, AL DAVISON, GUMMBAH, PETER DE WIT
75 STUDIO FUNNY FARM, AKTUELE INFORMATIE OVER DIVERSE STRIPMAKERS, RUDOLF KAHL, STRIP TOP 75, HET GELE TEKEN, DE VROUW VAN DE TOVENAAR
74 MARCEL RUIJTERS, RICHARD CORBEN
73 BERT VAN DER MEIJ, DAVE McKEAN, CEREBUS
72 TARDI, THE SANDMAN, DON LAWRENCE
71 DICK MATENA, DELGADITO, STRIPGESCHIEDENIS JAREN '80 TOT NU
69 VROUWEN EN STRIPS, STRIPGESCHIEDENIS JAREN '30, '40 EN '50
67 FRITZ VAN DEN HEUVEL
66 DAVID LYTTLETON, MOEBIUS, DIRK STALLAERT, LEZERSENQUETE-II
64 ALDYS OOSTERWIJK, ALBERTO BRECCIA, MARCO VENANZI
63 HANS KRESSE, LEZERS-ENQUETE-I, ERIC HEUVEL
62 EEN KLEINE MOORD, RAIVES, STRIPDAGEN HAARLEM, EDMOND BAUDOIN, FRANCOIS RIVIERE-II, ANGOULEME '92, TORENS VAN SCHEMERWOUDE
61 CHRISTIAN ROSSI, TRADE PAPERBACKS
58 PAUL TENG, HARD GEKOOKT, ANGOULEME '91
57 AKIRA, LIAN ONG, FRANSE VERZAMELALBUMS
56 REGIS LOISEL, MATTHIAS SCHULTHEISS
55 DANIEL TORRES
54 JEAN-CLAUDE SERVAIS, RAGEBOL, EVA DAM
53 JOSE MUNOZ
51 DAVE McKEAN
50 FRANCOIS BOURGEON, LITTLE NEMO, AKTUELE INFORMATIE OVER STRIPMAKERS, FELICITATIETEKENINGEN EN -STRIPS
44 VITTORIO GIARDINO, GRENOBLE 1989, MOEBIUS
42 ERIC HEUVEL, STRIPKRITIEK, BLITZ, KAMAGURKA
39 SAMBER, YSLAIRE, DORP IN DE RIVIER
38 DE OVERLEVENDE (KRIGSTEIN), ANGOULEME, DORP IN DE RIVIER

IN DE VAL, JEANNETTE EN ANDRE VERHALEN (BUNDELING ZWART-WIT STRIPS VAN BEREND J. VONK)
ƒ 8,50/BF 170

ZOZOLALA KLASSIEK-II
EEN HERDRUK VAN DE NUMMERS 13 T/M 24 (ƒ 37,50/BF 680)

DE GROTE ZOZOLALA INDEX
EEN COMPLEET OVERZICHT VAN DE NUMMERS 1 T/M 83 (ƒ 4,50/BF 90)

BESTELWIJZE: ZIE KOLOFON (P. 2), MET VERMELDING VAN DE GEWENSTE ARTIKELEN EN JE EIGEN ADRES

STRIPVOORSPELLING

De te verschijnen albums zijn gerangschikt naar door de uitgevers opgegeven verschijningsdata. In werkelijkheid verschijnen ze echter vaak later. Achter elk album staan de prijs (Hfl/BF) en de uitvoering (slappe kaft/harde kaft) vermeld. Het cursieve commentaar is van de ZozoLala-redaktie.

- - - - Te verschijnen in april - - - -

- ARBORIS -

666 1: Ante demonium (Tacito/Ledroit) 10,95/220; sk.
ASKELL 3: Bloedkoraal (Mourier/Arleston) 9,95/195; sk; 19,95/395; hk.
NOMAD 4: De stofstorm (Morvan/Buchet/Savoia) 8,95/180; sk. *Van Nomad zullen per vier delen bundelingen in harde kaft uitkomen. De eerste bundeling staat gepland voor juni.*
SUNDANCE 1: Het spel van de gehangene (Suro/Corteggiani) 9,95/195; sk. *Nieuwe western.*

- ANTI WAR ACTION FOUNDATION -

SPERMINATOR (Diversen) 35,00; hk. *Bevat ook een gelijknamige cd. Zie verder het artikel in deze ZozoLala.*

DONITO 5: Het grijze goud (Conrad) 8,95; sk.
TAXI GIRL 2: Houdt u van dieren? (Laudec/Cauvin) 8,95; sk.
JEREMIAH 19: Het grensgebied (Hermann) 8,95; sk; 17,50; hk.

- DE GEÏLLUSTREERDE PERS -

DONALD DUCK POCKET: Het smeltende geld; 7,95/160; sk.
TOY STORY; 7,95/160; sk. *Computerstrip naar de gelijknamige film.*

- LOEMPIA -

EXCESS EN EXTASE (Serpieri) 39,90; hk. *Vroeg werk van de Italiaanse geïneef.*
GULLIVER (Manara) 16,90; sk. *Het verhaal van Jonathan Swift volgens een andere Italiaanse geïneef.*
DE ONZICHTBARE MAN 2 (Manara) 16,90; sk.
URBANUS 57: De billendans (Linthout) 6,50; sk.

- LE LOMBARD -

GOWAP 1: Beestachtig lief! (Ridel/Mythic) 8,95; sk. *Bekend uit de laatste nummers van het weekblad Kuifje.*

LEO LODEN 1: Terminus Canebiere (Carrere/Arleston) 12,50; sk.
LEO LODEN 2: Sirenen van de ouwe haven (Carrere/Arleston) 12,50; sk.
LEO LODEN 3: Vaarwel, mijn liefste (Carrere/Arleston) 12,50; sk.
SARGON 1: Wie zoekt... (Lencot/Tandiang/Lukinburg) 14,50; sk. *Nieuwe fantasy-serie door de mensen achter Vixit.*
DE STELERS VAN HET KEIZERRIJK 1 (Jamar/Dufaux) 14,50; sk. *Inventieve titelvertaling. Wij hadden het niet beter geverzind.*
DE STELERS VAN HET KEIZERRIJK 2 (Jamar/Dufaux) 14,50; sk.
VAE VICTUS 1: Het banket van Crassus (Mitton) 14,50; sk.
VAE VICTUS 2: Cloduar, de legionair (Mitton) 14,50; sk. *Talent toont lef en introduceert nieuwe series met meerdere delen tegelijk.*
WANTED 2: De Canyon de la Muerta (Girod) 12,50; sk. *Opvolger van het onverwacht succesvolle The Bull Brothers.*

- DE VRIJBUITER -

GARFIELD 45 (Davis) 6,95; sk.
ORANJE NAAR ENGELAND 8,95; sk. *Het betaalbare alternatief voor het KNVB-sportkanaal?*

- - - - - - Te verschijnen in mei - - - - - -

- ARBORIS -

FAMILIE GNUFF 2: Robot op hol! (Milton) 8,95/180; sk.
THE GHOST IN THE SHELL 3 (Masamune) 8,95/180; sk.
HÄGAR: Achttiende Dikke Hägar (Browne/Browne) 15,95/295; sk.
TAKUAN 4: De zwarte bron (Taduc/LeTendre) 9,95/195; sk; 19,95/395; hk.
VERHALEN UIT DE MEGASTEDEN 11: Het boek van de doden (Power/Miller/Morrison) 9,95/195; sk.

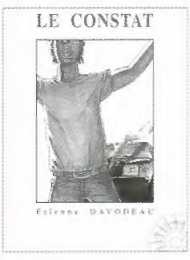

- BIG BALLOON -

BESSIE TURF 2 (Richards) 8,95/180; sk. *Herziene herdruk.*

- DE BOEMERANG -

ROOIE OORTJES 6 (Diversen) 9,95; sk. *De Boemerang herdrukt alle delen van deze goed verkopende pikante puberreeks.*
ROOIE OORTJES EROTISCHE VERHALEN 6 (Diversen) 9,95; sk.

- DARGAUD -

CLIFF BURTON: De minnaar (Durand/Rudolph) 11,25; sk.
HOOG WATER (Gibrat) 28,50; hk. *In de reeks Beeldroman.*
HET SEIZOEN VAN DE PALINGEN (Bailly/Lapière) 28,50; hk. *Beeldroman van de scenarist van Brieven uit de bar en een debuterend tekenaar.*
DE STROMAN (Davodeau) 28,50; hk. *One-shot van de tekenaar van De vrienden van Saltiel. Ook een Beeldroman.*

- DUPUIS -

G.RAFZERK 13: Dood en verschopt (Hardy/Cauvin) 8,95; sk.
ROBIN HOED 7: De wandeling der Engelsen (Turk/De Groot) 8,85; sk. *Herdruk.*
VICTOR SACKVILLE 11: Valstrik in Baden Baden (Carin/Rivière/Borile) 9,95; sk.

- STANDAARD -

PIET PIENTER EN BERT BIBBER 3: Het raadsel van de Schimmenburcht (Pom) 6,95/130; sk. *Herdruk.*
PIET PIENTER EN BERT BIBBER 4: Plak-ijzerpiraten (Pom) 6,95/130; sk. *Herdruk.*
PIET PIENTER EN BERT BIBBER 5: De diamantmijnen van koningin Salami (Pom) 6,95/130; sk. *Herdruk.*
PIET PIENTER EN BERT BIBBER 17: De vloek van Toetan Kanon (Pom) 6,95/130; sk. *Herdruk.*
SUSKE EN WISKE 248: Robotkop (Geerts) 6,95/130; sk; 70,00/1295 hxe. *Geef ons de versie van Paul Verhoeven maar.*

- TALENT -

EVA K.: Treinmensen (Baruti/Giroud) 14,50; sk. *Thriller getekend door de ex-assistent van Bob de Moor.*
KRONIEK DER BARBAREN 3: De odyssee van de Vikingen (Mitton) 14,50; sk.

(Advertentie)

4e Grote stripbeurs van 's-Hertogenbosch

Op zaterdag 18 mei a.s. in de Brabanthallen van 10.00 tot 17.00

Toegangsprijs slechts f2,50 p.p. kinderen tot 12 jaar gratis

Wederom veel stands, strips, rariteiten, veel striptekenaars, levende stripfiguren, tentoonstelling, speciale uitgaven en nog veel meer...

De Brabanthallen zijn zowel met de auto (groot parkeerterrein) als met de trein goed bereikbaar.De hallen liggen op 15 minuten loopafstand van het Centraal Station 's-Hertogenbosch.
Meer info: Peter van der Heijden
040-2521009
Twan Rijpers
040-2466588

- BIG BALLOON -

DIRK EN DESIREE 5: Lekker wijf (De Kort) 14,95/260; sk.
DE GENERAAL 14: De Generaal in de dans om de macht (De Smet) 8,95/180; sk. *Da's een verrassing.*
TWEETY (Warner Bros) 8,95/180; sk.

- CASTERMAN -

DE AVONTUREN VAN CHARLOTTE 4: De hoorns van vuur (Taymans/Miel) 8,95/165; sk.
FLOPSY EN RATJE TOF 3: Flopsy en het stoute beertje (Taymans/Di Giorgio) 6,75/125; sk.
FORT WHEELING 1 (Pratt) 24,25/450; sk.
FORT WHEELING 2 (Pratt) 24,25/450; sk.
DE KAT: The best of de kat 2 (Geluck) 9,95/195; sk.
NATHALIE 1: Mijn eerste wereldreis (Salma) 8,95/165; sk.
NATHALIE 3: De wereldkampioene (Salma) 8,95/165; sk.
MARGO EN OSCAR PLUIS 2: Wie niet weg is, is gezien; 8,95/165; sk.
POL 35: Pol als timmerman (Hansen) 6,75/125; sk.
POL 36: Pol bij zijn opa (Hansen) 6,75/125; sk.
DE REDDER VAN LA LINEA (Constant/Vandam) 9,95/195; hk.
DE REIS VAN G. MASTORNA (Manara/Fellini) 37,50/695; hk.
SALTO'S VAN HET GRAUW (Prado) 24,25/450.
DE TANDEN VAN DE HAAI (Boucq) 29,90/540; hk. *Eindelijk! Humorist Boucq op zijn best.*

- DUPUIS -

BILLY THE CAT 4: Saucijs de Verschrikkelijke (Colman/Desberg) 8,95; sk.
DAGBOEK VAN EEN BOS 4: Koffie met melk 2 (Servais) 17,50; hk.
BUCK DANNY 46: Het spooksquadron (Bergèse) 8,95; sk.
JESS LONG 21: De getuige (Piroton) 8,95; sk.
DE UITVOERING (Delthory) 25,00; hk. *In de Vrije Vlucht-reeks.*
DE ZAPPERS 4: Nog even geduld, alstublieft! 8,95; sk.

- DE GEÏLLUSTREERDE PERS -

DONALD DUCK DUBBELPOCKET: Het levende harnas; 12,95/250; sk. *Van manga-omvang: meer dan vijfhonderd pagina's!*
NOORTJE 4: Béregezellig! (Steeman/Klein) 7,95/150; sk.

- GEKNIPT PAPIER -

KLEINE VOLKJE 1: Bonnie Tom) 13,25/225; sk; 28,95/495; hk.

HET NARRENSCHIP 2: Pluvior 726 (Turf) 13,25/225; sk; 28,95/495; hk. *Deel één was veelbelovend. Verschijnt ook als luxe.*
TIMON VAN DE VELDEN 6 (Arnoux) 13,25/225; sk; 28,95/495; hk.
DE WITTE STER 1 (Tota) 13,25/225; sk; 28,95/495; hk. *Spin-off van Aquablue. Verschijnt ook als luxe.*
XOCO 1: De vlinder van Obsidiaan (LeDroit) 14,95/250; sk; 30,95/525; hk.
ZOELOELAND 6 (Ramaïoli) 13,25/225; sk; 28,95/495; hk.

- GRMBL -

SCHNUURT (Hottentot) 14,95/295; sk. *Zie Acacialaan. Op het laatste moment heeft Hottentot besloten zijn eigen uitgeverij op te richten, zodat dit leuke album toch nog voor de Haarlemse stripdagen in de winkels ligt.*

- LE LOMBARD -

ALPHA 1: De overdracht (Jigounov/Renard) 9,95; sk. *Nieuwe spionagestrip getekend door de Rus die vorig jaar debuteerde met De brieven van Krivstov.*
CASTEL ARMER 4: De roep van de wolf (Reculé) 9,95; sk.
RIK RINGERS 5: Eén miljoen belastingvrij (Tibet/Duchâteau) 8,95; sk. *Rik Ringers bij de postcodeloterij?*
HET ZWARTE BLOED 1: De geur van de illusies (Vrancken/Desberg)

- OOG & BLIK -

JAVA (Loustal) 60,00; hk. *Schetsen, aquarellen en schilderijen over Indonesië. Naar verwachting is de auteur aanwezig tijdens de Haarlemse stripdagen.*
KATOEN EN PINBAL 1: Achter het nieuws (Swarte) 19,95; hk.
MAUS 1 (Spiegelman) Oog & Blik; 29,95. *Tweede, herziene druk.*
MAUS (Spiegelman) Oog & Blik; 150,00; luxe. *Voor wie ze nóg niet heeft: de delen 1 en 2 genummerd en gesigneerd.*
MENEER SERVELAAT NEEMT VAKANTIE (Van Driel) 19,95; sk. *Van de maker van Vis aan de wand.*

- DE SCHAAR -

DR MOLOTOW 4: De 7 clans van Styles Park (Ruijters) 11,95/250. *Ruijters voor het eerst bij een gevestigde uitgever.*
MEVROUW DALLEMANS 3: Mevrouw Dallemans versus de Zwarte Ridder (Pirana) 11,95/250; sk.

- SHERPA -

STRIPJAAR '94/'95 (Diversen) 24,95/499; sk. *Verschijnt in licht gewijzigde vorm. De recensies zijn niet meer van Martijn Daalder, maar komen uit Teek! en het Algemeen Dagblad. Gebleven zijn de interviews (Mattotti, Spiegelman) en de onvolprezen Servicegids.*

- STANDAARD -

BAKELANDT 69: Een wapen voor Eire (Leemans) 7,95/140; sk.
BESSY 7: Wapity Canyon (Studio Vandersteen) 8,95/160; sk.
BIEBEL 23: Een klein beetje feest (Legendre) 8,95/160; sk.
KIEKEBOE 69: Zand erover (Merho) 6,95/130; sk.
NERO 134: Het spook uit de Zandstraat (Sleen) 6,95/130; sk. *Volgens de uitgever "een onvervalste Nero-thriller."*

DE RODE DRAAD (Bosschaert) 32,50/595. *Bundeling van vroeg werk van de tekenaar van Sam. Smullen voor de liefhebbers.*
DE RODE RIDDER 18: De duivelstuin (Studio Vandersteen) 6,95/130; sk.
SAM 7: Pottenkijkers in Pruttelaar (Bosschaert/Legendre) 8,95/160; sk. *Recent werk van de tekenaar van De rode draad.*
SARAH & ROBIN 1: De vriend van Ivanhoe (Dupré) 8,95/160; sk. *Bekend uit Suske & Wiske Weekblad.*
SUSKE EN WISKE FAMILIESTRIPBOEK (Geerts) 12,50/225.
SUSKE EN WISKE BLAUWE REEKS 5: Goud voor Rome (Vandersteen) 54,90/995; hk.
SUSKE EN WISKE RODE REEKS 27: De speelgoedzaaier (Vandersteen) 42,50/795; hk.
VAN GLIMLACH TOT SCHATERLACH (De Ryck) 32,50/595. *Over (Vlaamse) humor in het werk van Willy Vandersteen.*

- - Niet aangekondigd toch verschenen - -

APPLESEED 1: De uitdaging van Prometheus 1 (Shirow) Mana; 14,95; sk. *Zie Het Laatste Oordeel.*
APPLESEED 2: De uitdaging van Prometheus 2 (Shirow) Mana; 14,95; sk.
BERGBLOEMPJE (Servais/Dewamme) Talent; 14,50; sk.
DE DWAAS VAN DE KONING 2: De school van de potsenmakers (Goepfert/Cothias) Glénat; 21,95; hk. *Deel één van deze Roodmasker-spin off was niet best.*
FINKEL 1: Het kind van de zee (Gine/Convard) Geknipt Papier; 28,95; hk.
FORMALINE (Diversen) Bronzen Adhemar Stichting; 27,50; sk. *Zie ZozoLala 85 en Het Laatste Oordeel. Bij het album verscheen ook (voor de zelfde prijs) een cd-rom met de adressen van alle deelnemers.*
HAROLD DE VIKING 3: Het rode eskader (Funcken/Funcken) Lefrancq; 9,95; sk.
JULIE, KLAARTJE & CÉCILE 12: S.O.S. Meisjes (Sidney/Bom) Le Lombard; 8,95; sk.
DE LICHTEN VAN DE AMALOU 4: Goeals (Wendling/Gibelin) Geknipt Papier; 28,95; hk.
LES MISÉRABLES 1 (Paape/Deligne) Talent; 16,50; sk; 169,00; luxe.
AXEL MOONSHINE 22: De eenzame dreiging (Ribera/Godard) Arboris; 9,95; sk.
ONDEUGENDE MEISJES (Monica/Beatriz) Sombrero; 14,95; sk.
DE PRIESTERES VAN ZSUSU (Marginedas) Sombrero; 14,50; sk.
SHAMROCK SONG (Franz) Le Lombard; 22,95; hk.
VIJFTIEN EN EEN HALF 5 (Kruis) Joop Wiggers; 8,95; sk.
WAAR DENKEN ZE AAN 6: Standjes (Wolinski) 14,95; sk.